

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 3 1968

ale

Historisk tidskrift för Skåneland

utges av De skånska landskapens historiska
och arkeologiska förening.

Redaktör

Antikvarie Carin Bunte, Lund

Redaktionskommitté

Preceptor Erik Cinthio, Lund

Landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund

Fil. lic. Gert Jeppsson, Lund

Docent Lars-Olof Larsson, Lund

Intendent Bengt Salomonsson, Malmö

Intendent Gustaf Åberg, Simrishamn

Föreningens styrelse

Professor Birgitta Odén-Dunér, Lund, ordf., preceptor Erik Cinthio, Lund, v. ordf., antikvarie Nils Nilsson, Lund, sekr., docent Lars-Olof Larsson, v. sekr. museichef Bengt-Arne Person, Varberg, kassör samt docent Hilbert Andersson, Ystad, intendent Bengt Bengtsson, Lund, antikvarie Carin Bunte, Lund, docent Bertil Ejder, Lund, landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund, museiintendent Lars-Göran Kindström, Hålsingborg, professor Sven Kjällerström, Lund, museiintendent Harald Lindal, Trelleborg, docent Gösta Lindeberg, Lund, stationsmästare Sven Nöjd, Örkelljunga, disponent Birger Persson, Ystad, professor Jerker Rosén, Lund, landsantikvarie Egon Thun, Kristianstad, greve Hans Wachtmeister, Johannis, kyrkoherde Gunnar Wallin, Skurup, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn. Hedersledamot: professor Jörgen Weibull, Århus.

ALE utkommer med 3 häften årligen. Brev och manus till redaktionen adresseras till antikvarie C. Bunte, Winstrupsgatan 10, 222 22 Lund, tel 046/12 66 09.

Medlem erhåller tidskriften kostnadsfritt. Årsavgiften 15: — kan insättas på De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings postgiro-konto Lund nr 24 68 31, c/o museichef B.-A. Person, Varberg.

Vapnet med den vackert stiliserade svanen har förts av släkten Laxmand.
Se artikel sid. 16.

Fridolinslegenden i Tryde

Av Torkel Eriksson

Relief på dopskålens undersida.

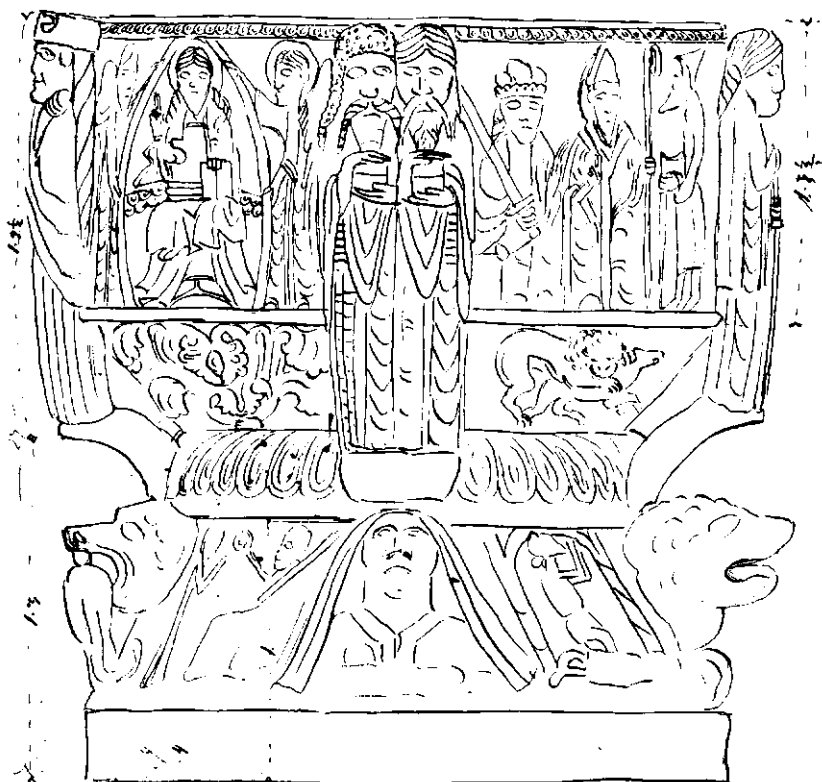
"Det är eget att se huru de . . . förstodo att utarbete djurgrupper, som väl må anses mäterliga genom den kraft och liffullhet, som i dem uppenbara sig" (H. H. Hildebrand).

Nya kyrkan i Tryde firar i år sitt 100-årsjubileum. När den invigdes var dopfunten, som övertogs från medeltidskyrkan, just återkommen från Paris, där den erhållit bronsmedalj i "funtklassen" på Världsutställningen 1867. Bildframställningen utgjorde då en gåta.

Den tolkning, som 1917 presenterades av Johnny Roosval, har hittills varit allmänt accepterad, men förkastas nu av Torkel Eriksson.

Sedan 1800-talets mitt intager den romanska dopfunten i Tryde kyrka i Ingelstad härad en rangplats i den svenska medeltidens konsthistoria. Den behandlas som ett huvudmonument i 1100-talets skulpturkonst av Carl Georg Brunius i

"Skånes konsthistoria för medeltiden", 1850, av Hans H. Hildebrand i "Den kyrkliga konsten under Sverige medeltid", 1875, och av samme författare i det stora samlingsverket "Sveriges medeltid", som utkom i tre band under åren

*Dopfunten i Tryde.
1816.*

Fig. 1. Brunius teckning av dopfunten i Tryde.

1879—1903. Ett uttryck för de första svenska medeltidsforskarnas höga uppskattning av Trydefuntens konstnärliga utformning är också det faktum, att den utsågs att representera svensk dopfuntskulptur på Världsutställningen i Paris 1867. Där röntes den även en internationell uppskattning och hedrades med en bronsmedalj, som nu förvaras i församlingens arkiv. Trots detta var församlingen i Tryde under sensommaren 1868 inte ovillig att avyttra dopfunten till det framväxande Statens Historiska Museum i Stockholm. Den 21 juli detta år hade

den dåvarande riksantikvarien Bror Emil Hildebrand skrivit ett brev till pastors-ämbetet och förklarat att dopfunten "med derå huggna figurer eger konsthistoriskt värde och därför skulle förtjena att bland andra medeltidsarbeten förvaras i Statens Historiska Museum". När Hildebrand skrev sitt brev var situationen den att dopfunten befann sig i Stockholm, dit den transporterats från Världsutställningen i Paris, samt att den gamla 1100-talskyrkan i Tryde, där funten tidigare stått, nyligen rivits ner och nu höll på att ersättas med en ny och betydligt

större kyrka, ritad av F. W. Scholander i en kyligt klassicerande stil. Om Hildebrand spekulerade i att församlingen skulle finna den medeltida dopfunten mindre lämplig i det nya kyrkorummet så gjorde han tydligen rätt. Den 26 augusti beslöt församlingen vid en kyrkostämma att Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien skulle få överta dopfunten under förutsättning att "bemålde Academi i stället för den gamla anskaffar kyrkan en ny dopfunt passande efter den nya stil hvari kyrkan är uppförd, t. ex. en Johannis bild, som uppbär döpelseskålen".

Det såg alltså ut som om dopfunten skulle få en permanent vistelseort i Stockholm. Så sent som den 29 oktober skrev församlingens kyrkoherde ett nytt brev till riksantikvarien och bad denne att påskynda ärendets behandling, ty den nya kyrkans invigning var bestämd till den 29 november 1868 och det var nödvändigt, att den då var utrustad med en dopfunt. Kyrkoherden ställde riksantikvarien återigen inför valet att antingen låta tillverka en Johannesbild med dopfat (av det slag som då fanns i t. ex. Benestad och Ö. Tommarp) eller också att returnera den medeltida dopfunten. Vad som fick Hildebrand att välja det sista alternativet är inte bekant, men vid invigningen av den nya kyrkan var Trydefunten åter hemma.

I Tryde är dopfunten nu det enda vittnesbördet om att den nya kyrkan haft en medeltida föregångare, men på andra håll finns föremål som talar om inte bara att kyrkan var från 1100-talet utan också att den var en av de rikast utrustade landsortskyrkorna i Skåne. På Historiska Museet i Lund förvaras en portal med flankerande lejonskulptur som — med undantag för domkyrkan i

Lund — saknar motsvarigheter i provinsen. På Historiska Museet i Stockholm finns ett monumentalt triumfkrucifix av trä från 1160-talet, som är ett arbete av utomordentligt hög konstnärlig klass. Samma museum äger från Tryde också en blydosa, som hittades i altaret vid en flyttning av detta år 1798 och som innehåller en pergamentremsa med påskrift. Denna nämner kortfattat året 1160 samt relikier av de 11.000 jungfrurna. Man har ansett att året markerar altarets invigning och dokumentet har därför fungerat som en kronologisk hållpunkt för dem, som diskuterat såväl kyrkans som dopfuntens tillkomsttid.

Vid flera tillfällen under senare hälften av 1840-talet besökte Brunius Tryde för att göra avritningar och beskrivningar av kyrkan och dess dopfunt. En teckning från 1846 visar funtens uppbyggnad (fig. 1). Som de flesta romanska dopfuntar består också den i Tryde av två från varandra väl avgränsade delar, foten resp. dopskålen, den senare också kallad cuppan. Båda delarna är gjorda av skånsk sandsten. Foten har en cirkelrund plan samt i likhet med många gotländska och skånska 1100-talsfuntar fyra framskjutande s. k. hörnfigurer. De består här av huvud och överkropp av tre djurväsen samt en mänsklig gestalt. Mellan hörnfigurerna finns figurscener i relief, vars motiv dessvärre är svåra att uppfatta på grund av en stark förvittring samt en sentida övermålning i grått.

Cuppan har en i huvudsak cylindrisk överdel och en konformad nederdel, som avslutas med en kraftig vulst, ornerad med nedfallande, bladliknande former. Också cuppan är försedd med hörnfigurer och det är bl. a. dessa som gör dopfunten i Tryde till ett så ensamstående monument i den svensk-skånska dop-

Fig. 2. Trydefuntens bildfält i den ordning Johnny Roosval ansett dem böra "läsas".

funtskonsten. Gestalterna är framställda som helfigurer, åtta till antalet, parvis grupperade samt placerade på insvängda konsoler, som tycks ta stöd mot fotens hörnfigurer. De har en stel hållning och är rikt draperade i kläder, vars dyrbarhet framhävs av tungt nedåtfallande sjok, åtskilda av djupa veck. Deras ansikten med de stora, vidöppna ögonen ger uttryck för allvar och högtidlighet. De två figurer, som Brunius i den här reproducerade teckningen avbildar rakt framifrån, har båda ett fint stiliserat hår och skägg samt långa mustascher. De står tätt intill varandra liksom figurparet till höger (som Brunius teckning bara visar i profil), men de två resterande figurparen utstrålar en suggestiv stämning av ett alldeles speciellt slag därigenom att dessa gestalter omfamnar varandra med till synes smekande rörelser.

Som redan nämnts är det delvis dessa cuppens hörnfigurer som ger Trydefuntens dess rangplats i svensk-skånsk dopfuntsskulptur. En annan bidragande orsak till denna placering är också — bortsett från funtens ovanligt stora dimensioner — de fyra bildfält i låg relief,

som pryder cuppens yttersida mellan de fyra figurparen. Det ena av dessa fält — på Brunius teckning syns det till vänster om figurparet i mitten — framställer Årones Konung: Innanför en spetsoval gloria, en s. k. mandorla, som till synes hålls upp av två änglar, sitter Kristus i en majestätisk position med regnbågen till tronsol. Den högra handen är lyft till en välsignande gest medan den vänstra griper om en uppslagen bok. Bildtypen, som kan följas tillbaka till det fornkristna skedet och som är ett utomordentligt vanligt motiv i romanska absidvalv och bågält på kontinenten, brukar kallas Majestas Domini.

På andra håll i Skåne (Löderup, Ö. Hoby, Valleberga och Simris), på Gotland, i övriga Sverige samt på Lolland (Løjtofte) finns romanska dopfuntar eller stenhuggeriarbeten av annat slag, där Majestas Domini liksom på Trydefunten är ett framträdande motiv. Av Johnny Roosval fördes de i "Die Steinmeister Gottlands" samman till en grupp och attribuerades till en och samme man. Inget av arbetena hade emellertid någon signatur av det slag som t. ex. 1100-tals-

Fig. 3. Trydefuntens bildfält enligt artikelförfattarens "läsordning".

mästarna Hegwaldr och Sigafr på Gotland samt Carl och Mårten i Skåne berikat konsthistorien med, och Roosval gav därför ett s. k. anonymnamn åt den skulptör, som enligt honom utfört stenhuggeriarbetena med bilden av Majestas Domini. Motivet suggererade fram konstnärens namn och han fick heta Magister Majestatis.

Enligt Roosval var Magister Majestatis en gotländsk skulptör som under en tid var verksam vid domkyrkobygget i Lund. Före sin återresa till Gotland skulle han ha varit verksam som både byggmästare och skulptör på andra håll i Skåne, bl. a. i Tryde. Roosval förlägger hans verksamhet till 1100-talets andra hälft och daterar Trydefunten till 1182—85.

Andra medeltidsforskare har riktat kritik mot såväl Roosvals attribueringar som hans dateringar av de olika arbetena. William Andersson betraktade liksom Roosval Trydefuntens skapare som identisk med den byggmästare, som lett uppförandet av kyrkan i Tryde och som också huggit den portal med flankerande lejon, som räddades vid kyrkans rivning

och som förvaras på Historiska Museet i Lund. Men dessa lejon har en äldre stilkaraktär och ett nära samband med det lombardiska inflytandet i Lund under decennierna före 1100-talets mitt. William Andersson daterar därför kyrkan i Tryde jämte dess funt till 1130-talet.

I den vidare diskussionen om kyrkans och dopfuntens ålder har den i altaret funna pergamentlappen med årtalet 1160 tillmätts en stor betydelse. Den nedläggning av relik, som lappen också nämner, har ansetts vara en form av altarinvgning. Enligt den förda argumentationen förutsätter en altarinvgning att kyrkan är färdig, och en kyrka är inte färdig förrän den är utrustad med dopfunt; således skulle Trydefunten rent dokumentariskt kunna dateras till året 1160 eller strax innan. Till samma tidpunkt eller i varje fall till 1160-talet anser också vissa forskare att man kan datera funten enbart med stöd i en komparativ stilanalys.

Den stilanalytiska metoden har också lett till insikten att alla de arbeten, som av Roosval attribuerades till Magister Majestatis, omöjligt kan vara gjorda av

en och samme man. De flesta romanska stenhuggeriarbeten har tillkommit i verkstäder, som stått under ledning av någon betydande mästare och som under sig haft en eller flera medhjälpare. Vissa arbeten kan mästaren ha utfört helt egenhändigt, andra kan ha fått utformningen bestämd av honom men kan sedan vara huggna av medhjälpare, och andra åter kan vara rena verkstadsarbeten, kanske tillkomna efter mästarens död men utförda i en stil, som representerar en vidareutveckling av den som han själv föredrog. Den så att säga egentlige Magister Majestatis egenhändiga produktion anses numera omfatta endast de redan nämnda dopfuntarna i Skåne, och av dessa betraktas den i Tryde som hans huvudarbete. Därför kallas han också gärna för Trydemästaren.

Om det varit mycket diskussion kring den Magister Majestatis, som Johnny Roosval presenterade i sitt monumentala arbete "Die Steinmeister Gottlands" från 1918, så har det inte gjorts några väsentliga invändningar mot den tolkning av de resterande tre bildfälten på Trydefuntens cuppa, som samme forskare lade fram redan 1917 i en uppsats betitlad "Sveriges och Danmarks östliga konstförbindelser under medeltiden". Mycket talar emellertid för att denna tolkning är i starkt behov av omprövning.

De tre bilderna visar följande:

1. (fig. 5): I mitten en sittande ärkebiskop med mitra, kräkla och pallium, som genom glorian är karakteriserad som helgon. Till vänster om honom en sittande kung med svärd i sin högra hand. Till höger en stående man med skägg, (?), mössa på huvudet och något långsmalt, käppliknande föremål i sina händer.

2. (fig. 6): I mitten en sarkofag samt ett däri sittande benrangel, som tycks vara i färd med att lyfta upp kistans lock. Överst två koncentriskt, ornerade halvcirklar, vilka representerar himmelen; i den yttre syns Guds välsignande hand. Detaljens innebörd är att ett gudomligt ingripande i det jordiska livet håller på att äga rum. Handen pekar mot den stående mannen till höger och denne gör själv en välsignande gest med sin högra hand. Till vänster står två personer — män eller kvinnor — vända mot varandra. Den ena av dem lyfter sin synliga arm och ger med dess lätt kupade hand uttryck för sin häpnad reaktion inför det mysterium, som håller på att ske.

3. (fig. 7): En kyrklig överhetsperson med mitra på huvudet leder ett benrangel fram mot bildens mitt, där en annan person håller på att segna till marken, tydligen som en följd av vad han får uppleva. Till höger står en kung — eller kejsare — med en rundbågig krona på huvudet. Kronan är liksom kyrkopersonens mitra försedd med nedhängande band. Kungen gör med sin vänstra hand en åtbörd som närmast liknar en honnör, och med den högra griper han om en kräkla.

Enligt Roosval skildrar de tre bilderna legenden om det polska nationalhelgonet Stanislaus, som var biskop i Krakow under åren 1072—79. Stanislaus Vita — hans helgonlegend — framhäver honom som en i anden stark tjänare åt kyrkan och som en aldrig kompromissande förkämpe för dess frihet och ökade makt i samhället. Av denna anledning kom han i delo med den dåvarande regenten i Polen, kung Boleslaus II, som legenden utmålar som en grym och sedeslös man. Stanislaus klandrade honom ofta för hans leverne och hotade med att

bannlysa honom. Till hämnd för detta hot, som han hade hängande över sig, ingrep Boleslaus vid ett tillfälle i Stanislaus egna angelägenheter. En avliden bonde vid namn Piotrze Piotrowin hade före sin död sålt ett stycke jord till kyrkan, och Boleslaus lyckades nu förmå den avlidnes arvingar att göra anspråk på denna jord, som Stanislaus stod som köpare av. Biskopen kunde nämligen inte visa upp något köpebrev, som bevisade att köpet var avslutat, ty detta hade gjorts upp med hjälp av vittnen. Och på dessa hade kungen utövat påtryckningar så att de inte vågade vittna inför domstolen, som 5 leddes av Boleslaus själv. Strax innan domslutet till arvingarnas fördel skulle uttalas, varigenom jorden skulle ryckas från Stanislaus, anhöll denne emellertid om ett uppskjutande av domen på tre dagar, vilket beviljades. Efter att ha ägnat den beviljade respittiden åt en andlig kraftsamling begav sig Stanislaus till Piotrowins grav, uppväckte honom till livet och förde honom till domstolen, där den levandegjorde döde själv bekräftade köpets riktighet.

Episoden gjorde Boleslaus ännu mera 6 fientligt inställd till biskopen och han bestämde sig för att låta röja honom ur vägen. Soldater kommenderades ut för att döda Stanislaus, men i sista stund fann dessa sig inte kunna bära hand mot kyrkans tjänare. Deras vacklan uppfyllde Boleslaus med vredesmod och han bestämde sig för att själv ta livet av biskopen. Efter en stunds letande fann han honom framför altaret i ett kapell utanför Krakow, och där blev Stanislaus formligen massakrerad till döds av den rasande kungens egen hand.

Roosval börjar sin tolkning av relieferna på Trydefuntens cuppa med den bild, som här är återgiven som fig. 6. Där 7

skildras sålunda hur Stanislaus med gudomlig hjälp uppväcker den döde Piotrowin. Nästa bild (fig. 7) visar hur Stanislaus leder den åskådligt avlidne Piotrowin till domstolen och kungen, för att den döde själv skall kunna bekräfta jordköpets riktighet. Enligt Roosval vilar det en stämning av bestörtning över bilden; sålunda griper kungen tag i Stanislaus biskopsstav för att inte segna till marken på samma sätt som Piotrowins släkting vid kungens fötter.

Den återstående bilden (fig. 5) visar enligt Roosval hur kungen fattar sitt beslut att låta döda Stanislaus; genom att peka mot honom ger kungen order åt den soldat, som står till höger om biskopen och som håller en yxa såsom bödelsattribut i sina händer.

Tolkningen gör till en början ett övertygande intryck, men redan en närmare granskning av de historiska och framför allt legendhistoriska fakta kring Stanislausgestalten gör — om man daterar dopfunten till 1160 — att den framstår som mindre plausibel. Polska legendforskare har nämligen påvisat att den fullt utvecklade Stanislauslegenden inte föreligger förrän vid 1200-talets mitt. Stanislaus första Vita författades omkring 1220 av en efterföljare på biskopstolen i Krakow vid namn Vincent, men den handlar huvudsakligen om den våldsamma martyrdöden. Av betydelse i det här sammanhanget är att den inte med ett ord nämner att Stanislaus skulle ha uppväckt en död. Detta litterära legendmotiv, som lånats från annat håll, tycks ha flätats in i legenden först på 1250-talet, då Vita minor Sci. Stanislai författades. Tillkomsten av denna nya Vita synes ha samband med Stanislaus kanonisering 1253. Det finns alltså en tidrymd på nästan hundra år mellan Trydefun-

tens förmodade tillkomsttid och Stanislaus kanonisering. De polska legendforskarna, som alltsedan Roosvals publicering av "Die Steinmeister Gottlands" har varit väl förtrogna med Trydefuntens bildframställningar, har löst det kronologiska problemet genom att helt enkelt omdatera funten till 1200-talets mitt. De har också försökt förklara det märkliga faktum att ett utanför Polen ganska föga känt helgon — Stanislaus kult kan inte i övrigt beläggas under medeltiden vare sig i Danmark eller Sverige — fått sin legend skildrad på en skånsk dopfont genom att hänvisa till den lundensiska ärkebiskopen Jacob Erlandssons två besök i Polen 1253 och 1267. En datering av Trydefunt till 1200-talets mitt är dock av stilmässiga skäl inte tänkbar.

Det har emellertid också påpekats att Stanislaus kan ha och sannolikt har varit ett i Polen dyrkat helgon redan under 1100-talet och att det troligen cirkulerade legendrykten kring hans person långt innan kaniseringen ägde rum och den utvecklade Vita minor Sci. Stanislai nedtecknades. Problemet har då varit att ge en rimlig förklaring till att Stanislauslegenden framstälts på en 1100-talsfont, tillverkad långt utanför Polens gränser. Redan Roosval försökte lösa problemet genom att hänvisa till relationer mellan de nordiska och polska kungahusen. Sålunda hade Boleslaus III (1102—39) en dotter vid namn Richiza (alt. Sventoslava), som var gift med den svenske kungen Sverker d. ä. († omkr. 1156), och i detta gifte födde hon en son, som döptes till Boleslaus.

Den polske historikern W. Semkowicz har kompletterat Roosvals antydande förklaring till Stanislauslegendens bildmässiga nedslag i skånsk 1100-tals-

skulptur genom att påpeka att nämnda Richiza varit gift två gånger tidigare innan hon äktade kung Sverker. I det första giftet var hon gemål åt den danske tronpretendenten Magnus Nielssøn († 1134), och i det följande äktenskapet med den ryske fursten Valadar födde hon Sofia, som 1157 blev gemål åt Valdemar den store. Enligt Semkowicz är det genom dessa äktenskapliga band som det polska nationalhelgonet blivit känt i 1100-talets danska Skåne. Han menar också att det är kung Valdemar och drottning Sofia som beställt dopfunten i Tryde och att cuppens hörnfigurer föreställer stiftarna själva samt ytterligare sex medlemmar av deras släkt.

Det kan riktas två invändningar mot denna hypotes. För det första faller den på det senare påvisade och ovan omnämnda faktum, att motivet med Stanislaus uppväckande av den döde Piotrowin, som är så väsentligt på Trydefunten, inte fördes in i helgonets legend förrän vid 1200-talets mitt. För det andra säger de rent *bildmässiga* omständigheterna på Trydefunten att det överhuvudtaget inte är Stanislaus utan ett helt annat helgon, som är bildcykelns viktigaste person.

Den av Roosval föreslagna och av de efterföljande forskarna accepterade tolkningen förutsätter att man för att få sluta på historien gör ett hopp över framställningen av Majestas Domini. De sammanlagt fyra bilderna får nämligen enligt den vedertagna tolkningen den ordningsföljd, som framgår av fig. 2. Det är nu orimligt att tänka sig att en medeltida konstnär, som tillsammans med sin eller sina uppdragsgivare strävade efter maximal åskådlighet och bildmässig logik — enligt den medeltida bildkonstens regler — kunde låta en cyklisk

skildring av en helgonlegend bli avbruten av ett visserligen väsentligt men ändå för legenden ovidkommande motiv, och detta helst som den konstnär, det här är fråga om, framstår som en så omsorgsfull "regissör" av de enskilda bilderna.

Dessutom har man svårt att tänka sig att samme konstnär vid val av motiv till den sista reliefen skulle avstå från att framställa Stanislaus martyrdöd i all dess våldsamhet. Det ligger nära till hands att tänka på ett liknande martyrium, mordandet av Thomas Becket framför högaltaret i katedralen i Canterbury, som alltsedan 1170, då mordet ägde rum, varit ett så dramatiskt tacksamt och därför ofta framställt motiv i den medeltida konsten. En skånsk framställning av detta mord finns f. övr. på dopfunten i Lyngsjö från 1100-talets slut.

Dessa omständigheter har nyligen påpekats av Agneta Bennett i en kandidatuppsats som ventilerats vid konsthistoriska seminariet i Stockholm vårterminen 1968. Där betonas också det nödvändiga i att låta varje tolkning av cuppens reliefer börja med den bild, som befinner sig omedelbart till höger om Majestas Domini. Tolkningen måste sedan fortsätta motsols, d. v. s. från vänster till höger på det sätt som framgår av fig. 3. Agneta Bennett finner emellertid trots den nya "läsordningen" ingen anledning att överge Stanislaustolkningen utan menar att den nu första bilden (fig. 5) visserligen inte framställer Stanislaus martyrium men att den ändå passar in i legenden; den skulle kunna skildra den domstolsprocess, som föregick uppväckandet av den döde Piotrowin.

Men det finns fler bildmässiga egenheter som gör att inte heller denna revidering av den vedertagna Stanislaustolkningen är hållbar. Det är bl. a. viktigt

att observera att den person, som anses föreställa Stanislaus, i den första bilden (fig. 5) har en mitra och en kräkla som pontifikala värdighetstecken. Dessutom är han försedd med gloria. I den andra bilden saknar han såväl mitra och kräkla som gloria. I slutscenen har han visserligen mitra och kräkla — som f. t. gripes av kungen — men han saknar gloria, och om han någonstans på funten skulle vara försedd med detta helgontecken så borde det vara i denna händelse, som utgör den framställda berättelsens dramatiska kulmen och som symboliserar kyrkans seger över den världsliga makten. Man kan alltså dra slutsatsen att de med mitra försedda personerna i den första och tredje bilden inte är identiska. Men man kan också våga förmoda att den man som uppväcker skelettet i den andra bilden är identisk med den som för skelettet fram till en kung i den tredje, och detta trots att han i den förra bilden saknar pontifikala värdighetstecken.

Vill man från denna utgångspunkt göra ett försök att finna den legend, som bildcykeln skildrar, gäller det att första reda på i vilka helgonlegender motivet med uppväckandet av en död utgör ett väsentligt motiv. Det visar sig då att detta motiv (förutom i Stanislauslegenden) förekommer i Vitae för följande helgon: S. Donatus, S. Fortunatus, S. Gimignano, S. Fridolin, S. Makarius och S. Martin av Tours. Den senare uppväckte döda personer vid inte mindre än tre tillfällen. Två av dem uppväcktes efter det att Martin anlant från Italien till Frankrike, där han omkring 360 förenade sig med biskop Hilarius i Poitiers, den renlärliga kristendomens energiske försvarare mot den kätterska arianismen. Det tredje uppväckelsemiraklet äg-

de rum efter det att Martin själv blivit biskop i Tours omkring 370.

Det ligger nära till hands att tänka sig S. Martin som Trydefuntens huvudperson. Fram till 1800-talets mitt hade nämligen storklockan i Tryde kyrkas torn en inskription, som är väl dokumenterad och som namngav S. Martinus episcopus. I kyrkan bör sålunda biskopen Martin av Tours ha varit ett särskilt dyrkat helgon, vilket på intet vis är överraskande, eftersom han var ett av den romersk-katolska kyrkans stora helgon. Hans gravkyrka i Tours, som uppfördes på 400-talet strax efter helgonets död, var ett pilgrimsmål av utomordentligt stor betydelse, och hans kult är känd i Norden redan under 1100-talet. Men om S. Martin så tidigt var ett just i Tryde särskilt dyrkat helgon vet vi inte, ty storklockan med hans namn var enligt Brunius inskriftligt daterad till 1525. Och i vilket fall som helst passar bildcykeln på funtens cuppa inte in i legenden. Enligt Sulpicius Severus, Martins lärjunge och författaren till hans första Vita, hade ingen av de döda personer, som Martin uppväckte, hunnit bli begravda. Ännu mindre hade då de döda kropparna hunnit fram till det på Trydefunten åskådligt demonstrerade skelettstadiet.

Av de övriga och tidigare nämnda helgon, som har uppväckandet av en död som motiv i sina Vitae, kan av olika skäl, framför allt bildmässiga, varken S. Donatus, S. Fortunatus, S. Gimignano eller S. Makarius komma ifråga. Den ende som återstår är alltså S. Fridolin. — Vem var då detta helgon, som själv är så lite känt utanför sitt begränsade kult-område men som lånat sitt namn åt en av den svenska litteraturens mest välkända gestalter.

Som så många andra helgon har S.

Fridolin fått sin levnad och verksamhet skildrad av en författare, som vi känner till namnet och som haft nära anknytning till den avporträtterade. Vad Sulpicius Severus är för S. Martin av Tours, Rimbert för S. Ansgar och Vincent för S. Stanislaus är Balther för S. Fridolin. Enligt Balther, som skrev sin Vita Fridolini omkr. år 1000, var Fridolin en irländare av förnäm börd, som levde och verkade på 500-talet. Redan på Irland vände han sig bort från världen genom att gå i kloster, och där upplevde han så småningom en kallelse att verka för kristendomens och klosterväsendets spridning på kontinenten. Han började sin kontinentala verksamhet med att ta sig fram som pilgrimsmunk i Gallien. Där uppenbarade sig plötsligt S. Hilarius för honom och anmodade honom att bege sig till Poitiers, där biskopshelgonets kyrka hade råkat i förfall sedan 300-talet på grund av den västgotiska arianismens aggressivitet. Fridolins uppgift blev att först återupprätta Hilariuskulten i Poitiers och att sedan föra kulten vidare till andra orter. Detta inträffade under Chlodwig I:s tid och Poitiers var då kunglig residensstad. Genom en biskops försorg fick Fridolin tillträde till det kungliga hovet, och där beviljade Chlodwig hans anhållan om att dels få återställa Hilarius klosterkyrka i Poitiers och att dels få föra med sig några av Hilarius relikier, vilket var en nödvändig förutsättning för kultens spridning.

Fridolin stannade en tid i Poitiers men plötsligt uppenbarade sig Hilarius på nytt för honom och anmodade honom att grunda ett Hilariuskloster i Alemannien och närmare bestämt på en ö i övre Rhen, dit missionen ännu inte nått. Med Hilariusrelikier i sitt bagage lämnade Fridolin alltså Poitiers och begav sig iväg

med det övre Rhenområdet som ungefärligt mål. På vägen dit grundade han ett Hilariuskloster i Helera (det nuvarande Eller mellan Zell och Cochem vid Mosel), ett annat i Strassburg, ytterligare ett i Dillersmünster och slutligen ännu ett i Chur i det nuvarande Schweiz. I den sista orten befann han sig vid Rhens övre lopp, och när han därifrån följde floden nedströms kände han plötsligt igen den ö, som Hilarius i en av visionerna hade utpekats som klosterö. Fridolin fann emellertid att folket på ön, som hette Säckingen, inte frivilligt lämnade den ifrån sig och därför såg han sig nödsakad att än en gång uppsöka Chlodwig. Denne utfärdade då ett kungligt privilegiebrev, som garanterade honom äganderätten av Säckingen. Där växte till sist det viktigaste av de av Fridolin grundade Hilariusklostren upp och det blev en viktig operationsbas för det fortsatta missionsarbetet i det övre Rhenområdet. Folket i trakterna runt Säckingen övergick nu till kristendomen och stödde klostrets verksamhet med donationer av jord och andra egendomar.

Vid ett tillfälle fick Fridolin åt sitt kloster en testamentarisk jorddonation av en viss Ursus, som tillsammans med sin broder Landolf bodde i orten Glarus inte långt från Säckingen. En tid efter Ursus död och begravning gjorde Landolf gällande att han själv hade lagenlig rätt till en del av den egendom som brodern testamenterat till klostret samt att testamentet inte kunde anses vara giltigt, eftersom det inte var bevitnat. För att få arvstvisten löst anmodade landgreven Baldeberch de berörda parterna att på en bestämd dag infinna sig vid hans domstol i Rankweil. När dagen var inne begav sig Fridolin till Ursus grav i Glarus och genom att nämna hans namn fick

han honom att stå upp ur graven. Med den levande döde vid handen vandrade han sedan de sex milen till Rankweil, där Ursus själv bekräftade testamentets riktighet samtidigt som han anklagade brodern för att ha undanhållit klostret dess rättmätiga egendom. Landolf föll då till föga och i sinom tid testamenterade han själv sin egen jord till klostret i Säckingen.

Denna episod utgör Fridolinslegendens dramatiska höjdpunkt. Efter domstolsprocessen förde Fridolin Ursus tillbaka till hans grav i Glarus. Därefter fortsatte han sin missionsverksamhet, grundade ytterligare några Hilariuskloster och dog till sist en naturlig död i Säckingen.

Balther, författaren av *Vita Fridolini*, utger sig för att vara en munk från Säckingen, som sökte sig till klostret i St. Gallen, d. v. s. det kloster i det nuvarande Schweiz som främst förknippas med den iriska missionsverksamheten på kontinenten och som har den irländske munken St. Gallus till titelhelgon. Där fick Balther sin vidare teologiska utbildning. Från St. Gallen vallfärdade han som pilgrimsmunk till heliga platser i Frankrike och på väg tillbaka till Säckingen kom han att ta in i klostret Helera vid Mosel. När munkarna där fick höra att han kom från Säckingen och att han alltså liksom de själva var en Fridolins tjänare tog de fram två dyrbara handskrifter, som innehöll Hilarius resp. Fridolins *Vitae*. Själv var Balther illa underrättad om Fridolins liv, ty klostret i Säckingen hade före hans inträde som novis (någon gång under 900-talets senare hälft) satts i brand av ungerska plundrare och därvid hade hela klosterbiblioteket brunnit upp. När Balther nu fick se en *Vita Fridolini* önskade han i första hand föra den med sig

till Säckingen, men hans begäran avlogs. Han bestämde sig då för att egenhändigt kopiera den sällsynta handskriften. Emellertid fanns det just då varken pergament eller bläck i klostret i Helera, och det enda som återstod för Balther var att delvis ordagrant, delvis sammanfattande, lära sig innehållet utantill. Efter sin återkomst till Säckingen skrev han ner legenden, angav sig själv som författare och försäkrade att han inte ändrat på något annat än de språkliga formuleringarna. Boken dedicerades till en av Balthers lärare i St. Gallen, en viss Notker.

Så långt Fridolins biografi Balther. — Berättelsen har ansetts ha så gott som inget historiskt källvärde, och några anakronismer är omedelbart frapperande. På 500-talet hade den irländska missionen på kontinenten ännu inte börjat och överhuvudtaget var inga kloster — alltså heller inte sådana som var organiserade från Rom — grundade vid den tiden i det aktuella geografiska området. Skeendet kan ha ägt rum först under 600-talet men då är det inte Chlodwig I utan Chlodwig II som är kung. Frågan om Fridolinslegendens eventuella källvärde är emellertid i det här sammanhanget betydelslös och det enda viktiga är att *Vita Fridolini* bevisligen föreligger som litteratur omkring år 1000. Margrit Koch, som analyserat legendens källvärde och dess litterära form — många av motiven är hämtade från andra håll, bl. a. från St. Gallus-legenden — har påvisat att tillkomsten av Balthers edition har ett direkt samband med den intensifierade Fridolinskult, som kan beläggas i St. Gallen just omkring år 1000. Därifrån har kulten vandrat vidare, bl. a. till ärkebiskopsstiftet Freiburg, till Alsace och till olika delar av Schweiz. I Schweiz

Fig. 8. Glasmålning från 1519 i kyrkan i Rheineck, kantonen Glarus, Schweiz. (Efter Reinle).

är det framför allt kantonen Glarus — med Ursus hemort som huvudstad — som tillmäter Fridolin en stor betydelse, och sedan 1100-talet betraktas han som dess apostel och skyddspatron. I klostret i Säkingen är Fridolin givetvis titelhelgon vid sidan av Hilarius, och där finns också de flesta av hans relikier. Dessa blev 1347 i samband med ett öppnande av graven föremål för en form av translation, d. v. s. skrinläggning och helgonförklaring. Fridolin har dock aldrig officiellt helgonförklarats av den romerska kyrkan. Andra relikier finns eller har funnits i Glarus, St. Blasien och Holderbank. I Schwaben, Alsace och Schweiz betraktar man åtminstone sedan 1400-

talet Fridolin som ett hästarnas och hornboskapets skyddshelgon och i vissa orter, t. ex. Ehrenstatten och Kirchpofen i närheten av Säkingen, har det långt fram i tiden ordnats folkreligiösa fester på helgonets dödsdag, som enligt de tyska och schweiziska martyrologierna är den 6 mars. I Martyrologium Romanum saknas Fridolin helt och i de irländska martyrologierna återfinns han inte förrän på 1600-talet, vilket av Margrit Koch m. fl. tagits till intäkt för att den från alla litterära legendmotiv befriade *historiske* Fridolin egentligen inte var irländare men att han — för att få en högre religiös dignitet — blivit så att säga adlad till en sådan.

I Schweiz och där främst i kantonen Glarus finns många framställningar av huvudmotiven i Fridolinslegenden, men ingen bild är äldre än 1400-talet. De olika motiven samlades omkring 1480 ihop och gavs ut som träsnittsillustrationer i en tryckt Vita Fridolini, som publicerades av Johannes Zainer i Ulm. — År 1519 lät en yrkeskorporation i Rheineck i kantonen Glarus göra en s. k. Standes-scheibe för ortens kyrka. En avritning av denna glasmålning, som ger en syntes av Fridolinslegenden, reproduceras här som fig. 4. I förgrunden finns en vapensköld med en framställning av Fridolin som pilgrimsmunk, klädd i knäkort rock och hållande en pilgrimsstav i handen. Bakom vapenskölden står Fridolin i en annan apparation, här karakteriserad som abbot genom den benediktinska ordensdräkten och den stav, som han håller i handen. Vid sin sida har han benrangelsmannen Ursus, som med en till synes enfatisk gest håller fram ett omsorgsfullt sigillerat testamente. Till höger står Hilarius i biskoplig skrud med bl. a. en mitra på huvudet och en kräkla i handen.

Det är uppenbart att Fridolinslegenden mycket väl överensstämmer med bildcykeln på Trydefuntens cuppa. Det tidigare konstaterade förhållandet, att de mitraförsedda personerna i den första resp. den tredje bilden inte kan vara identiska, får nu sin förklaring. Den första bilden (fig. 5) visar i mitten S. Hilarius av Poitiers med sina pontifikala attribut samt med helgongloria. Mannen till höger är inte en soldat med ett svärd och ännu mindre med en bödelsyxa utan Fridolin med en pilgrimsstav i sina händer. Inte bara staven utan också den knäkorta resrocken och den hattliknande mössan framhäver — i överensstämmelse med den romanska konstens ikonografis-

ka lagar — att han är pilgrim. Scenens handling är förlagd till Poitiers och kungen till vänster är alltså Chlodwig, som har en krona och ett långbladigt svärd som regeringssymboler. Bilden är komprimerad och framställer i en simultan scen dels en av Hilarius uppenbarelser för Fridolin och dels Chlodwigs tillståndsgivande åt honom att verka för Hilariuskultens restaurering i Poitiers och för kultens spridning till Alemannien.

Den andra reliefen (fig. 6) visar hur Fridolin uppväcker Ursus på kyrkogården i Glarus. Man frapperas där av kompositionens balans och åtbördsspråkets uttrycksfullhet. Den välsignande Gudshanden i skyn pekar mot Fridolin och Fridolin själv riktar sin välsignelsegest snett nedåt mot graven; till vänster står två bifigurer, som inte omnämns i legenden men som ger balans åt kompositionen och resonans åt mysteriet. Bildens mitt är tom men utgör ett område med en stark psykologisk förtätning av ett slag som i den svensk-skånska 1100-tals-skulpturen bara överträffas på ett enda håll, nämligen i den tredje och sista bilden på Trydefuntens cuppa (fig. 7).

Där framställs domen i Rankweil. Ursus arvskrävande broder Landolf sjunker skräckslagen till marken och landgreven Baldeberch erkänner Fridolins seger i tvisten. Med den vänstra handen gör han en gest som möjligen är ett uttryck för underdånighet och med den högra räcker han fram ett värdighetstecken, en krumböjd abbotstav, åt Fridolin. I denna scen har Fridolin plötsligt också en mitra på huvudet — vilket på intet vis är oegentligt — och därigenom har han nu ungefär samma värdighetstecken som Hilarius av Poitiers i den första bilden. Till skillnad från denne har Fridolin

emellertid ingen gloria, eftersom hans mer eller mindre officiella translation inte ägt rum när dopfunten tillverkades.

Om tolkningen av Trydefuntens bildcykel som en skildring av Fridolinslegenden inte vållar några bildmässiga problem så medför den emellertid ett problem av helt annan art: Hur kan det komma sig att ett helgon, vars kult är begränsad till det övre Rhenområdet och som enligt de bevarade kalendarierna och

martyrologierna aldrig någonsin varit dyrkad i Norden, fått sin legend skildrad på en skånsk dopfunt från 1160-talet? Frågan är väsentlig men kräver för att kunna besvaras att funtens bildprogram sätts i relation till det kyrkopolitiska skeendet och den rättshistoriska utvecklingen i 1160-talets danska Skåne, vilket kommer att göras i ett kommande nummer av denna tidskrift.

Litteratur

Om Trydefunten och Magister Majestatis:

Johnny Roosval, Sveriges och Danmarks östliga konstförbindelser under medeltiden, i Konsthistoriska Sällskapet publikation (red. Andreas Lindblom), Stockholm 1917.

Evald Gustafsson, Majestatis, i Svenskt konstnärslexikon, Bd. IV, Malmö 1961. En utmärkt redogörelse (med bibliografi) för den diskussion kring begreppet Majestatis, som förts efter Roosval.

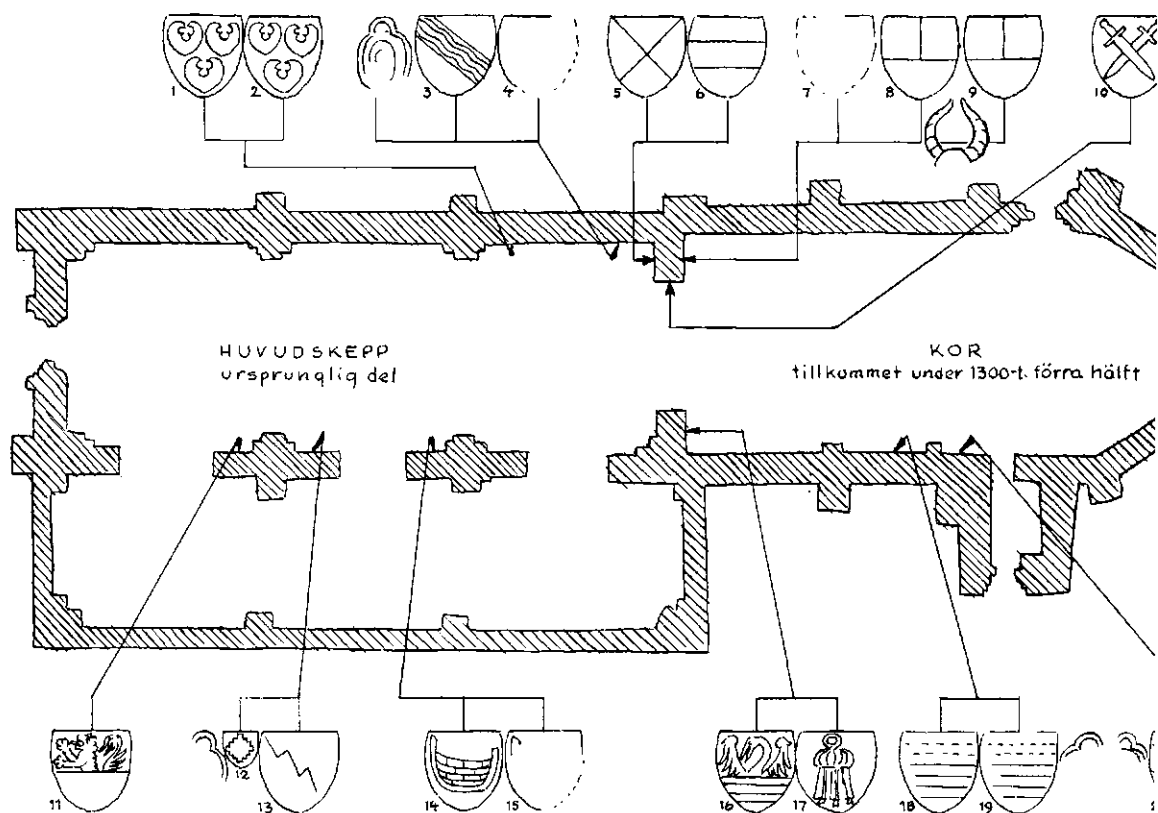
Agneta Bennett, Trydefunten, Stockholm 1968. Uppsatsen, som är ett kandidatarbete och som därför bara finns i några maskinskrivna exemplar, ger bl. a. en god presentation (med bibliografi) av framför allt de polska forskarnas åsikter om Stanislauslegenden.

Om S. Fridolin:

Margrit Koch, Sankt Fridolin und sein Biograph Balther. Irische Heilige in der literarischen Darstellung des Mittelalters, Zürich 1959.

Adolf Reinle, Zur Ikonographie des hl. Fridolins, i Jahrbuch des historischen Vereins des Kantons Glarus, H. 55, Glarus 1952.

Georg Schreiber, Irland im deutschen und abendländischen Sakralraum, Köln und Opladen 1956.

Grundplan av klostret med vapensköldarnas nummer och placering.

Vapenmålningarna i Ystads gråbrödrakloster

Av Jan Raneke

Kunskapen om de heraldiska vapensköldarna och i synnerhet dess färger under nordisk medeltid är ofullständig. Den vapenserier, som nyligen tagits fram under senare tidens överkalkningar på långhusets och korets murar i Ystads klosterkyrka har därför mycket stort intresse, skriver här Jan Raneke. Till ledning för de i heraldisk terminologi obehövande lämnas i slutet en liten ordförklaring.

Sommaren 1967 återinvigdes gråbrödraklosterets kyrka i Ystad efter en genomgripande restaurering, samtidigt som man celebrerade minnet av dess 700-åriga bestånd. I restaureringsarbetet ingick såväl en yttre reparation som inre arbeten, med bl. a. framtagande av medeltida kalkmålningsdekorationer. I samband med detta arbete har blottlagts en serie medeltida vapensköldar av mycket stort heraldiskt intresse.

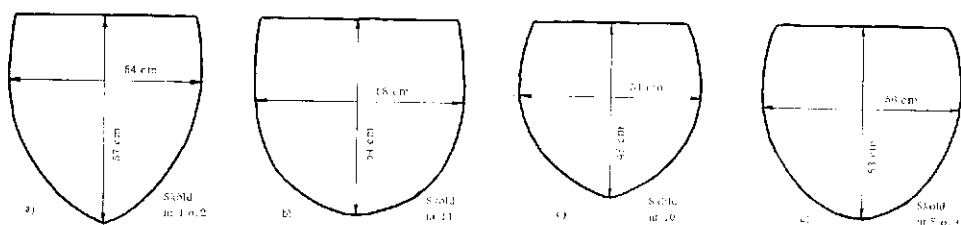
Över huvud har vi här i Norden litet bevarat från den tid då de heraldiska vapnen var "levande" och våra kunskaper om speciellt vapenfärgerna är till följd härav mycket ofullständiga liksom om de brisyren de olika släkterna använde sig av. Några vapenböcker i likhet med dem som kontinentens och Englands vapenkungar och härolder lämnat efter sig, har vi tyvärr inte att tillgå. Bevarade släktböcker, som nedtecknats av släktintresserade adelsdamer som Lisbet Bryske, Sophie Brahe m. fl. under 15- och 1600-talen, har lämnat värdefulla bidrag till vår kännedom om de skånska och danska medeltidsvapnen. Uppgifterna i dessa böcker bygger dock ofta på hörsägner, men åtminstone Sophie Brahe, Tycho Brahes syster, var förvånansvärt källkritisk för sin tid.

Tyvärr sträcker sig släktböckernas säkra uppgifter inte längre tillbaka än till 1400-talet. Vår kunskap om de äldsta vapnen grundar sig därför nästan uteslutande på de i olika arkiv bevarade sigillen och de avbildningar, som kan förekomma på gravstenar. Vapnens färger framgår emellertid inte här. De vapenbilder, som då och då tages fram under kalken i våra kyrkor utgör därför ytterst värdefulla dokument om den medeltida vapenföringen.

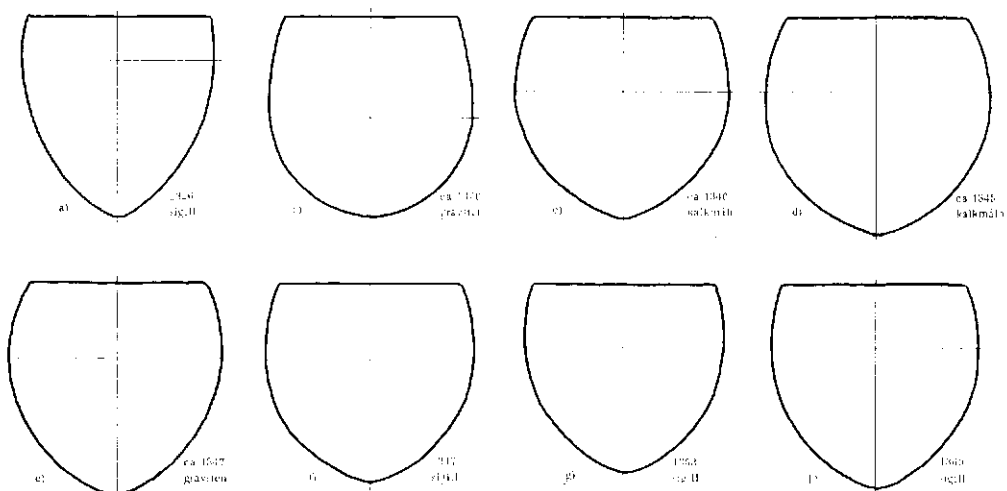
De skånska stormannasläkternas genealogier och vapen finner vi i de olika årgångarna av Danmarks Adels Aarbog, men släktledningarna för de tidigaste generationerna är av förklarliga skäl bristfälliga och i en del fall missvisande. Sak samma gäller om de där ingående vapenbilderna. Brisyrerna nämns över huvud taget inte i någon litteratur. Det var först mot medeltidens slut, som de stora ätternas vapen fixerades till sitt innehåll och sina tinkturer. Inom dessa ätter fö-

relåg tidigare ett praktiskt behov att genom vapnen skilja på olika individer och grenar. Man varierade hjälmprydnaden men kunde även göra förändringar i skölden, dess indelning och tinkturer eller genom att sätta in mindre figurer s. k. bitecken. Den brisyren man anlade var i allmänhet fast till skillnad från de tillfälliga man ofta använde sig av i västeuropa vid denna tid. Vi ser hur den mäktiga Hvideätten redan tidigt tillämpade ett system med brisyren. Den randade skölden förekommer med varierande antal delningar eller styckningar med eller utan tillfogade bitecken. Hvideättens skånska gren Galen skilde sig tidigt från huvudstammen genom att föra stamskölden i tinkturerna blått och vitt i stället för blått och gult. Den skånska grenen varierade även hjälmprydnaden liksom antalet delningar i skölden, vilket senare i sin tur medförde uppdelning i ytterligare en släktgren Bielke, som förde 2 eller 3 blå bjälkar i den vita skölden. Vi ser här exempel på hur en brisyren blev konstant, då praktiska skäl för en temporär differentiering mot slutet av medeltiden ej längre förelåg. Inom den stora dansk-skånska släktgrupp, som förde den delade och överkluvna skölden kan man spåra ett liknande behov av differentiering, som kom till uttryck i olika hjälmprydnader och tinkturer men med bibehållande av sköldtytans indelning. Man ser det även i sigillen, där samtidigt levande familjemedlemmar liksom ättegrenar på olika sätt skrafferade och damaskerade skölden. Exempelen kan mångfaldigas. Låt oss emellertid återvända till klostrets kalkmålade vapen.

Första frågan blir, när har dessa sköldar målats? Under 1300-talets första hälft sker en successiv övergång till en mindre och bukigare sköldtyp, som har

Några av klosterfrisens sköldformer med måttangivelser.

Här visas några med frisen analoga sköldformer. De kan dateras till tidsskedet 1320—1360 och utgöres av typiska exempel från denna period.

sin orsak i rustningens alltmer ökade tyngd. Större ovighet men därjämte bättre kroppsskydd resulterar i en lättare sköld, som mera blev ett parervapen än ett skyddsvapen. Såväl sköldstorlek som sköldform har dock alltid visat större eller mindre variation under en och samma tidsperiod, om än den genomgående tendensen klart kan förmärkas. Så även hos de här aktuella sköldarna. En rekonstruktion och uppmätning ger vid handen att vi här har sköldar målade i naturlig storlek, på ett undantag när, och att stilvariationer klart kan påvisas. Sjö-

bladssköldarna (jfr nedan sköld 1—2) slutar i en markerad spets nedtill och är mindre bukiga än andra. Båtskölden (14—15) är rund nedtill, svan- och lytsköldarna (16—17) har en skissartad och lösligt markerad konturering, medan uppmålningen av sköld nr 10 har föregåtts av en i putsen inritad konturlinje. Dessutom förekommer som framgår av bilden ovan variationer av storleken. Sköldarna har dock alla en grundform som på danskt-skånskt område stilmässigt kan beläggas tidigast 1318 och som behåller sin livskraft fram emot 1360.

I Klosterkyrkans vapenfris kan vi även lägga märke till formen på de bokstäver som bevarats i ett skriftband, som löper ovan sköldarna. Det rör sig genomgående om majuskler, en bokstavstyp, som först på 1370-talet började avlösas av minuskelskrift eller gotisk fraktur. Enskilda bokstavsformer i den fragmentariska skriften synes möjliggöra en ytterligare tidsbestämning. Texterna i den till 1303 daterade målningssviten i V. Sallerups kyrka visar vissa ålderdomliga drag, än de här framtagna, medan en annan inskription från 1347, som fanns i den strax utanför Ystad belägna men nu rivna kyrkan i Snårestad, ganska väl påminner om klostrets. Likartade bokstäver finns också i Stora Köpinge kyrka, där målningarna även tillhör "Snårestadsmästarens" grupp.

De bevarade textfragmenten visar flera exempel på den förkortningsteknik, som man använde sig av vid denna tid. Enstaka ord kunde exempelvis förkortas genom uteslutning av en eller flera bokstäver. I en del fall utmärkte man de uteslutna bokstäverna med speciella förkortningstecken, i andra inte.

Hur stämmer nu detta med vad vi vet om klostrets historia? Ja, vi vet att en stor byggnadsetapp genomfördes under 1300-talets första hälft i och med att det nuvarande koret stod färdigt. Vi vet också av bevarade urkunder att Olof, 1323—1346 biskop av Reval, högtidligen invigde denna tillbyggnad. "Arkitekturhistoriskt kan korbygget mycket väl tidfästas till perioden 1323—1346, då sagde Olof var biskop", framhåller landsantikvarie Evald Gustafsson.³

De målade vapensköldarna har grupperats på ett sätt som tyder på att medlemmar av samma familj hållits samman. Det kan vara bröder, far och son, man

och hustru, men även annan anledning till grupperingar synes förekomma. Här skall nu göras ett försök till heraldisk-genealogisk analys av de enskilda vapenbilderna.

Sköld nr 1 och 2

Sköldarna visar samma innehåll, 3 fallande sjöblad. Bladen framträder svagt ljusblå mot gul botten. Det ligger nära till hands antaga att sköldarna tillhör två medlemmar av släktgruppen *Kyrning, Porse, Paep, Ribbing*. Denna färgvariant är dock ej känd och det vi här skådar är sannolikt de tidigast kända färgsatta sköldarna i denna sjöbladsvapengrupp. Vilka är då sköldarnas ägare? Det fanns vid denna tid två familjer med sjöbladsvapen ej långt ifrån klostret. En syskonskara *Niels, Mattis, Johannes* och *Aage Constantesen* eller *Constansen* och systemen *Christine*, omnämnda 1348—1396 och som skrev sig till Bussjö, den numera försvunna sätesgården några km norr om klostret. De två äldre av bröderna nämnes enbart i samband med godstransaktioner, medan systemen och brodern Johannes skänkte gods till Lunds domkyrka. Den yngste av bröderna slutade som prior i Åhus. Ett betydande religiöst intresse är således dokumenterat hos de tre yngre syskonen. Det synes därför inte otänkbart att de båda äldre bröderna och eventuellt fadern kan ha delat detta intresse, fast urkunderna tiger därom. På Ingelstorp, även denna sätesgård numera borta, 1 mil öster om staden, satt riddaren och riksrådet *Anders Nielsen*, omnämnd 1313 och död tidigast 1333. Han hade tre söner: *Niels Andersen Kyrning, Håkan Andersen* och *Mårten (Kyrning)*. Den sistnämnde synes sedermera ha bo-

satt sig i Köpenhamn. Det fanns även andra i Skåne vid denna tid, som förde vapen med tre sjöblad. En hette *Bror Eskildsen* omnämnd 1336 och en annan var *Holmger Knudsen* i Kädarp (Skabersjö sn), som uppträder 1357.

Inskriptionen ovanför dessa sköldar är så gott som helt borta. Märken efter bokstäver och tecken kan skönjas men har ej kunnat tydas.

Riddaren *Knut Porse* († 1330) förlänades 1329 med Estland. I samband med landets försäljning till Tyska Orden 1346 lät kung Valdemar kungöra att Knut Porses omyndiga söner *Håkan* och *Knut* avstått arvsrätten till hertigdömet Estland. Släktgrenen Porse av sjöbladsvapengruppen anses av vissa genealoger ha fört tre röda hjärtan på gult fält. Släktens äldsta sigill visar dock tydligt tre fallande sjöblad. Att vapenbilden mot slutet av medeltiden kommit att likna hjärtan, och i samband med tinkturväxling tagits för sådana, är ej märkligt. Vapnets färger sådana de angives av Stiernman och Utter m. fl. får, som inledningsvis framhållits, ej tagas för intäkt för att dessa varit konstanta. Kombinationen biskop Olof av Reval och de båda hertigsönerna ligger nära till hands liksom att invigningsåret kunde vara 1346 eller strax därefter, då biskop Olof avgick i samband med slutuppgörelsen om Estland 29/8 samma år. Att Olof dessförinnan, under sin ämbets tid som biskop, mitt under en för Estland händelserik och orosfylld tid, rest den långa vägen till Ystad enkom för att inviga en klostertillbyggnad ter sig mindre sannolikt.

Mindre sannolikt är också, men möjligheten får ej uteslutas, att sjöblads-sköldarna tillhört en från Lübeck invandrad köpmannasläkt. Det fanns en

släkt *Strokirchen*, från orten med samma namn några mil sydost om Lübeck, som i sitt vapen förde tre fallande sjöblad i sigill från 1316 och 1358. Färgerna är dock ej kända.

Sköld nr 3 och 4 föregångna av en medaljong.

Sköld nr 3 och 4

Dessa båda sköldar föregås av en medaljongliknande bild visande överdelen av en kvinna med böjt huvud omgiven av ett band med fragmentarisk text. Medaljongen är insatt under en baldakin.

Skölden intill medaljongen visar på ljust fält en mörkblå balk belagd med fyra parallella våglinjer. Någon sådan sköld är ej känd från nordiskt område och ej heller i Pommern och Mecklenburg eller i östersjöprovinserna. Där emot finner vi denna tid ett motsvarande vapen i Lübeck tillhörande en patriciersläkt vid namn FISCH eller PISCIS enligt den latiniserade sigillformen. Släkten framträder i urkunderna tidigast 1313. Vapnets färger är dock ej kända.

Den intillsittande skölden nr 4 kan endast skönjas och har en yta med gulaktigt brun färgton, som utesluter all identifiering.

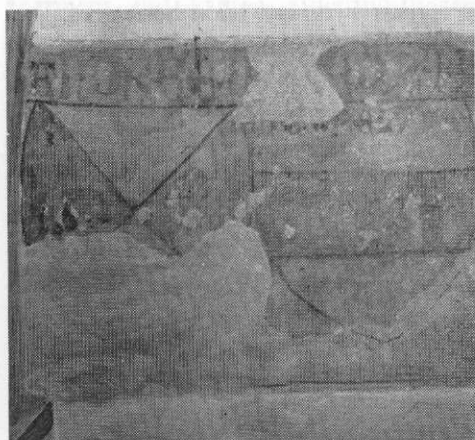
Texten ovanför gruppen kan tolkas sålunda: PSKAIIVS + IOANORE

Piscatoris=fiskarens (gen. sing)

Piscatores=fiskare (nom. ack. plus.)

Piscatorum=fiskarnas (gen. plur.)

Kan vi våga antagandet att en eller flera medlemmar av denna lübska köpmanssläkt vunnit burskap i staden Ystad och medverkat till klostrets tillbyggnad? Eller kan det möjligen föreligga ett samband med det 1225 grundade gråbrödraklostret i Lübeck?

Sköld nr 5 och 6.

Sköld nr 5 och 6

Skölden till vänster är fyrstyckad i vitt och svart och den bredvid har i vitt fält en blå bjälke. Det kan här röra sig om man och hustru. Den underställda texten på bjälkvapnet samt dess avslutningsbokstäver förstärker detta antagande.

Inskriptionen ovan kan tolkas sålunda:

ANDREE: D . . IDZ + H

=Anders Davidsen Hak

... RELVDA

=Datter?

Om Anders Davidsen Hak är känt, att han före 1317 gav gods i Tøvelde och Budsemark på Möen till benedictinerklostret i Ringsted för sina synders förlåtelse och att han 1322 pantsatte gods i Tybjerg härad till samma kloster. Vem han var gift med vet man ej. En kusin till honom Niels (Nielsen) Hak, som skrev sig till Lyngby i Villands härad (nuv. Trolle Ljungby) var gift med Margrethe, en av Niels Broks till Hækkeberga döttrar. Denne Niels Brok hade bl. a. ytterligare en dotter Ingeborg, som man inte vet mera om, än att hon var död 1356. Måne hon kan ha varit gift med Anders Davidsen Hak? I varje fall ärver hans sonsons dotter en gång i tiden hälften av den s. k. "Stora panten i Skåne" efter Niels Brok. Detta skulle betyda, att vi här, sköld nr 6, har ätten Broks vapenfärger, som ej tidigare varit kända, en blå bjälke i vitt fält. Bland de många vapen med en bjälke, som finns på danskt område kommer denna upptäckt att fylla en lucka även rent häroldsmässigt, då just denna tinkturvariant hittills saknats. Vad HAK-vapnet beträffar så utgör detta också en nyhet i brisyrhänseende, då vi här ser en färgalternering. Fyrstyckningen är vanligen i svart och vitt. Vi känner även varianten vitt och rött, således med färgbyte.

Sköld nr 7, 8 och 9

Av sköld nr 7 är endast övre sinistra hörnet bevarat, men detta synes ha samma färgton, orangegul, som motsvarande fält på de båda efterföljande sköldarna, som båda visar en sköldyta delad och överklaven i vitt?, gult? och blått. Detta sköldemärke representerar en stor vapengrupp i det dåtida Danmark med tyngdpunkten förlagd till Nordjylland och sydöstra Skåne. Denna delning av

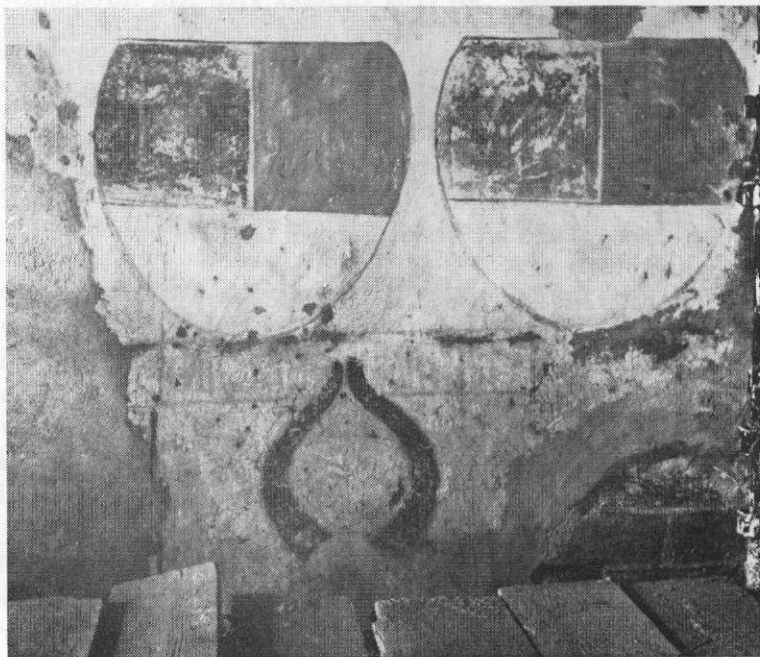
skölden förekommer dock även i Uppland och i Lübeck. En uppländsk släkt för f. ö. just tinkturerna vitt, gult och blått. Den dominerande släktkretsen i Skåne är den som tillagts namnet *Drefeld* och vars sköld enligt Danmarks Adels Aarbog visar färgerna rött, vitt och under delningen blått. Släktens huvudgods var Gärnsås. Riddaren *Peder Mogensen*, omnämnd tidigast 1306, gav 1333 gods bl. a. i Stiby och Gärnsås till Tommarps kloster och 1339 gods till Esrom kloster. Han hade en son, *Oluf Pedersen*, omnämnd 1349 och sannolikt en broder vid namn *Mogens Mogensen*, som i sin tur hade fyra söner: 1. *Niels Mogensen*, omnämnd tidigast 1333 och var troligen död 1352. 2. *Gödiike Mogensen*, nämnd 1334 och 1352. 3. *Joseph Mogensen*, nämnd 1334 samt 4. *Gjord Mogensen*, som skrev sig till Gärnsås och framträder i urkunderna 1333 och 1339. Några av här uppräknade personer bör rimligen ha sina namn över dessa sköl-

dar. Texten är helt borta, men trots detta kan man i viss belysning skönja bokstavsavtryck, som står något ljusare mot den gulaktiga putsen

+ : RA + DO

Strax under denna sköldgrupp har framknackats en hjälmprydnad bestående av två horn, som ovan åtföljs av ett knappt urskiljbart skriftband. Det som här påträffats är övre delen av en fullständig vapenbild, som bestått av hjälmprydnad, hjälm med hjälmtäcke och med en sköld underst. Vapnets hela undre parti är nu borta, och det som återstår är endast hjälmens båda horn, nedtill så ställda, att man kan ana hjälmens övre välvning. Hornen framstår som röda mot putsytan. Två sådana horn säger just ingenting, då detta var en mycket vanlig hjälmprydnad under medeltiden.

På bandet, som är placerat bakom hornens övre del, kan enskilda bokstavsavtryck urskiljas. Ett studium av puts- och kalkytornas sammanhang och struk-

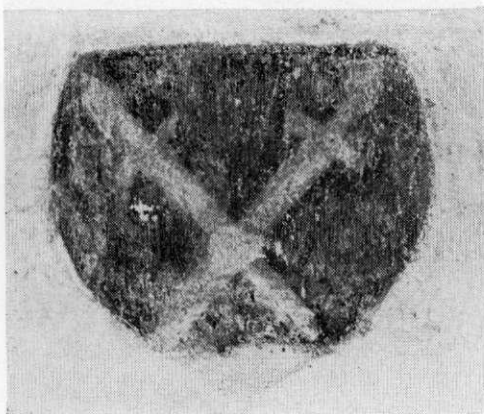
Sköld nr 8 och 9.

tur visar klart att hornen tillhör en målning, som är senare än den här behandlade vapenfrisen.¹ Ursprungligen var korets murar fint fogstrukna och rödkalkade såväl över som under vapenfrisen. Under senare medeltiden har putsning och kalkmålning av väggfälten skett och det torde vara då som vapenbilden med hornen tillkommit. Kalkytan som målningen är utförd på har strukits upp över vapenfrisens putsyta. Hornens caput mortuumröda färg finns också i de för senare medeltiden typiska ornamentdetaljer, som kan ses på ett målningfragment vid kanten av triumfbågen, strax intill.

Sköld nr 10

På norra delen av triumfbågens inre välvning sitter en från frisen i övrigt isolerad, något mindre sköld visande i rött fält två korslagda, vita, störtade (svärd?) Sköldens placering, liksom dess storlek kan tyda på en annan anledning till uppmålningen än övriga sköldar, men rent stilmässigt bör den ha tillkommit ungefär samtidigt som de övriga. Sköldkonturen är dessutom ritsad i putsen före

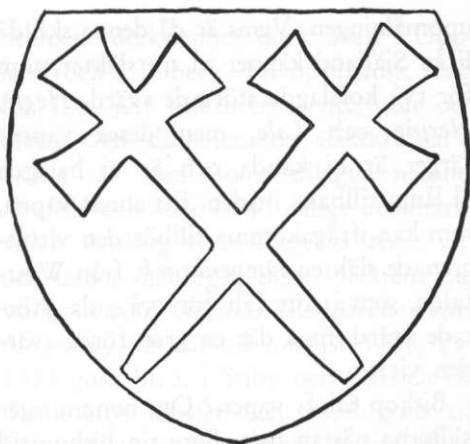
Sköld nr 10.

uppmålningen. Vems är då denna sköld? Från Själland känner vi tre släkter, som för två korslagda störtade svärd, *Hegle*, *Hering* och *Lale*, men dessa vapens färger är ej kända och är ej belagda så långt tillbaka i tiden. Ett annat vapen, som kan ifrågakomma tillhör den vittutgrenade släkten *Diepenbrock*, från Westfalen, som i rött fält för två gula, störtade svärd, men där en gren förde svärden vita.

Biskop Olofs vapen? Om honom tiger källorna nästan helt. Före sin biskopstid i Reval var han emellertid kanik i Roskilde¹⁶ och skulle haft en till namnet okänd broder, som av professor Paul Johansen antages vara identisk med Palno Tuuaeson, dansk vasall i Harrien i Estland. Den sistnämndes sigill från 1325¹⁶ visar endast hjälmprydnaden ett varghuvud. Någon sådan hjälmprydnad är ej bekant från släkterna med korslagda svärd i skölden, i de fåtal fall vi vet denna. På biskop Olofs ämbetssigill¹⁸ från 1327 ser man under en baldakin jungfru Maria med barnet sittande på en tron åtföljd av två stjärnor och nedanför bilden av en knäböjande biskop. Vapenskölden med de korslagda störtade svärden var dock ingalunda okänd i Estland. Möjligen i egenskap av tjänste- och territorialvapen förekommer den vid 1400-talets början, då den fördes av fogden på Sonneburg (Oesel). Den kan mycket väl vara av klerikalt ursprung och gå tillbaka på tidigare förhållanden.

Vi har utgått från att vapenbilden är två korslagda störtade svärd, men är det så säkert? Kan inte den diffusa bilden föreställa något annat, exempelvis två korslagda korsstavar? En ingående besiktning ger vid handen att detta inte kan uteslutas. Biskop Olofs efterträdare Johannes II Rekelink har sitt ämbetssi-

Stiftet Revals vapen med den tidigast belagda korsstavsvarianten.

gill under en urkund från 1393, och här ser vi stiftet Revals vapen, två korslagda korsstavar. Detta stiftsvapen återkommer i de följande biskoparnas sigill vid sidan av vederbörandes släktvapen. Skraffering av ett senare biskopssigill tyder på att stiftsvapnets fält var rött och korsstavarna vita. Heraldiskt sett kan mycket väl denna vapenbild ha utvecklats från korslagda svärd till korsstavar, då korsarmarnas form varierar i sigillen, som visar såväl utböjda som raka och klöverbladslika korsvarianter.

Svärdsriddarorden, den andliga rid-darorden, som grundades 1202 troligen på biskop Albert av Rigas initiativ, kämpade för att grundlägga ett kristet välde i Livland och Estland. Ordenssigillet från 1221 och 1232 har som huvudsymbol ett störtat svärd. Den kämpande kyrkan hade särskilt besvärligt med att omvända esterna, varför en stiftssymbol i deras område med två svärd i st. f. ett och dessutom i kors kan anses välfunnen. Vare härmed hur som helst, det finns ingen anledning att betvivla att det är biskop Olofs stiftssymbol, som här är uppmålad. Jag har varit i tillfälle att diskutera detta vapenpro-

blem med en estländsk medeltidshistoriker, professor Evald Blumfeldt, som styrker mig i min uppfattning om, att det vi här ser är den tidigast kända bilden av Revals stiftsvapen. Att det dessutom är i färg gör fyndet än mera värdefullt.

Sköld nr 11

Spår av ytterligare en sköld syns till höger om denna sköld, som är delad med undre fältet blått och i övre ett uppstigande konturerat lejon mot ljus botten.

Inga spår av inskription har bevarats, varför attribueringen får bli en gissning. Två vapen kan ifrågakomma. Det är släkten *Lowes'* från Greifswald, känd sedan 1330, som i sitt sigill för detta sköldemärke, men vars färger ej är kända. Samma vapen fördes även av släkten *Ulsen*, känd sedan 1230 i Lübeck, där undre fältet var grönt, men som även förde andra färger, vilka ej är mig bekanta. Det kan därför antagas, att vi också här har ett vapen tillhörande en person som flyttat till Ystad från någon av dessa hansastäder.

Sköld nr 11.

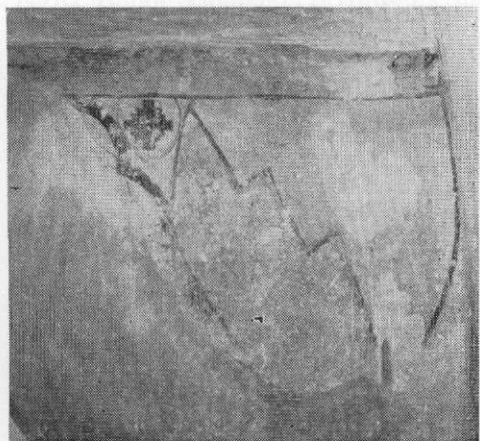

Sköld nr 12 och 13

Dessa sköldar har föregåtts av en baldakin med endast ett par konturlinjer bevarade. Sköld nr 12 utgöres av en mindre sköld med en trappskuren röd ruta i vitt fält. Sköld nr 13 är styckad medelst en tand- eller trappskura i vitt (gult?) och blått. Det bör rimligen även här finnas något samband och två alternativ är tänkbara. I Holstein fanns vid denna tid en släkt vid namn *Sten* eller *Beltze*, som förde en av trappskuror bildad ruta men med omvända färger. Släkten var ganska betydande, men någon färgalternering är ej känd, trots att denna brisyrförm även tillämpades i Holstein. Det fanns även här släkter såsom *Glysing*, *Marute* och *Gruten* jämte *Bederkese* från Hadeln, som hade sköldemärken liknande nr 13, men färgerna är ej kända utom i det sistnämnda fallet, där en tandskura styckar fältet i vitt och rött.

En annan kombination kan också uppställas. En viss *Hemming Isaksson* uppgives vara präst år 1307 i Småland men kallas även "nobilis vir". Han har beseglat många handlingar rörande Nydala

Sköld nr 12 och 13.

kloster och hans sigill visar en sköld, som är styckad av en trappskura. Övre fältet är damaskerat, vilket tyder på metall, således att fältet är gult eller vitt. En annan person, som genom gåvor också är knuten till klostret i Nydala, är *Björn Erlandsson*, omnämnd 1350, då han skänker gods till klostret för sin och sin hustrus själar. Hans sigill visar en trappskuren ruta. Mellan åren 1356—1389 fanns i Nydala en abbot vid namn *Sven Erlandsson*. Hadorph har ritat av en vapenbild i Vänge kyrka (Up.) med en trappskura som styckar sköldfältet i gult och blått. Vissa bokstäver över denna sköldgrupp kan anas men något namn kan ej utläsas.

Sköld nr 14 och 15

Sköld nr 14 visar i (blått) vitt fält en röd båt. I sköld nr 15, endast fragmentariskt bevarad, skymtar framstammen av en liknande båt, varför man med stor sannolikhet kan antaga, att dessa båda sköldar varit lika. Ovan kan utan svårighet utläsas:

INGWAR + AKAZ + B...

= Ingvar Aagesen Baad.

Detta skulle betyda, att vi här har namnet på den tidigare okände fadern till Åke Ingvarsson Båt, vilken sistnämnde ägde Bergsjöholm och som tidigast är känd 1365. Vi ser också för första gången den skånska Båt-släktens vapenfärger, båten röd på vitt fält. Färgerna har ej tidigare varit kända.

Sköld nr 16 och 17

Detta sköldpar är ett av sköldfrisens intressantaste, då vapenbilderna är till synes okända, samtidigt som de genom sitt innehåll skapar förutsättning till exakt bestämning. Det enda kända vapen i Skandinavien och östersjöländernas

Sköld nr 16 och 17.

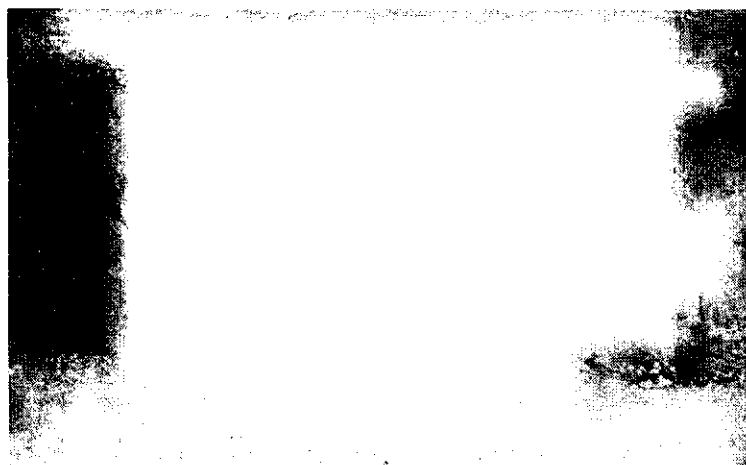
medeltida vapenvärld, som till innehåll och komposition påminner om sköld nr 16:s vapenbild är släkten *Zoegeé*, som tidigast är känd 1325 i Estland, där *Gerardus Soye* var dansk vasall. Släktens sköld är vit och har två försänkta bjälkar, den övre röd, den undre blå. Från den förstnämnda en uppstigande svart örn.

Skölden vi här ser visar i blått fält en från två försänkta, vita bjälkar uppstigande vit svan med utbredda vingar och röd näbb. Det fanns en gammal skånsk stormanssläkt, *Laxmand*, vars tidigare led är litet kända, men som vid denna tid var besutten i ystadtrakten. *Peder Laxmand* även kallad *Lauszman* är omnämnd mellan åren 1315 och 1334 och skulle ha ägt Sjörup, en numera försvunnen sätesgård en mil nordväst Ystad. Vem han var gift med framgår ej av källorna. Han hade åtminstone tre söner: 1. *Aage Laxmand*, sannolikt gift med en Karen von Thienen. 2. *Anders (Peder-sen)* och 3. *Jens (Pedersen)*. Släktens vapen, som vi tidigast känner från ett sigill av år 1401, visar i blått fält en simmande vit svan, hållande en guldring i näbben, ovan tre "vågade" vita bjälkar. Svanen, bjälkarna och vapnets färger utgör en tungt vägande indikation på att

vi här ser det ursprungliga *Laxmand*-vapnet. Den form som detta vapen senare fått är väl naturalistisk för att vara ursprunglig. En vapenmålare på 1300-talet skulle nog utföra *Laxmand*-vapnet just så som här synes.

Sköld nr 17 har en egendomlig figur, som av allt att döma är en medeltida handlykta. Som heraldisk figur är en sådan ytterst sällsynt. Lyktan vi här ser är uppptecknad med svarta och röda konturlinjer och fältet har varit blått.

På Själland fanns på 1400-talet en släktgrupp, som går under namnet *Barritsen*. Det var lågadel från Roskilde och trakten däromkring. Vapenbilden, som de förde har i litteraturen felaktigt uppfattats som en kyrkklocka. Granskar man de bevarade sigillen mera ingående, så visar dessa undantagslöst en handlykta av varierande form. Personer med detta vapen framträder i urkunderna tidigast 1411. En *Jep Jensen* var 1454 föreståndare för S:ta Klara kloster i Roskilde. *Barritsen*-vapnet kan således inte urkundligt föras tillbaka till den tid det här är fråga om, vilket dock ej hindrar, att det kan vara så gammalt. *Barritsen*-sköldens bottenfärg anges vara blå och sköldfiguren vit. Den sköld vi här ser, kan därför mycket väl ha tillhört en ti-

Sköld nr 18 och 19.

digare medlem i denna släktkrets.

Inskriptionen ovan dessa sköldar kan tolkas sålunda:

IOHANNES+AN+TUUO:SIO...

Kan det möjligen vara den tidigare omnämnde Jens (Johannes) Pedersen och hans till namnet okända husfru av "lykt-släkten", som vapensköldarna skall representera?

Sköld nr 18 och 19

Denna grupp utgöres av två ytterst fragmentariska men ensartade sköldar, samt till höger därom en svagt synlig baldakin inom vilken finns spår av en figur omgiven av ett skriftband. Sköldarna tillhör sannolikt Erlandssönernas linje av Galen-släkten. Vid en rekonstruktion och beräkning av sköldytan befinns det att båda sköldarna har 3 blå bjälkar (6 ggr delat fält) i vitt fält. Detta är ett mycket intressant avslöjande, då de enda kända, som vid denna tid förde 3 bjälkar var en av gälkaren Niels Erlandsens söner *Peder Nielsen* till Eljaröd omnämnd 1304 och en av hans arvingar, brorsonen, *Niels Aagesen*, som år 1336 också skrev sig till Eljaröd, 3 mil nordöst Ystad. Skall man döma av bevarade

sigill, förde såväl *Peder Nielsen* som hans brorson tinkturerna alternerade, mot dem vi ser på klosterväggen, således vita bjälkar på blå botten.

Peder Nielsens husfru *Ingeborg* (*Ingefred*) var också av Galensläkten, men av dess Hvidelinje. Hon hade en brorson *Peder Jensen*, som skrev sig till Kastlösa, 1 mil nordväst klostret och omnämnd åren 1314 och 1320. *Peder Nielsen* hade även en syster *Marianne Nielsd.*¹⁵ † senast 1313, som var gift med Jens (Johannes) Nielsen Rønning, sannolikt en son till Niels Rønning, grundare av gråbrödraklostret i Roskilde ca 1250.

En samtida Galen-sköld i V. Sallerups kyrka, vars ägare sannolikt var kusin med ovannämnda Niels Aagesen, har fältet 5 ggr delat i vitt och blått.² Liknande färgdelning torde gälkaren *Tue Galen* (1345—1400) ha haft och ej tvärtom, som anges på bilden i Danmarks Adels Aarbog.

Det förtjänar påpekas att ovannämnde Niels Aagesens son *Peder* och dottern *Ingeborg* båda förde 5-delad sköld liksom deras farbröder och farfar, men att man här synes ha använt sig av färgalternering. Vad dottern angår, så för hon

det obriserade stamvapnet helt i enlighet med häroldsreglerna. Dessa ovan anförda olikheter i skölden kan verka förbryllande, men behovet av differentiering var stort vid denna tid. Det var inte endast familjemedlemmarna man hade att taga hänsyn till. Ätten *Galen* var just då mycket talrik och torde ha omfattat minst ett 20-tal samtidigt vapenförande manliga medlemmar bara i Skåne.

Sköld 20.

Endast sköldens övre del är någorlunda bevarad. Man kan urskilja en båglinje målade med en viss schwung och som undertill åtföljes av spår av en parallell liknande linje. Sköldens överdel är blå, medan den mellan våglinjerna är gul. Efter uppmätning torde sköldemärket kunna fastställas till: I blått fält en genom vågskuror bildad gul bjälke. Av texten ovan kan vi med någon svårighet utläsa några enskilda bokstäver.

... KROL : A

I Mecklenburg fanns en släkt *Krovel* med just en sådan "vågad" balk eller bjälke. Sköldens färger har dock ej tidigare varit kända. Den förekommer bl. a. i urkunderna från åren 1304 och 1359. Otvivelaktigt har skölden tillhört en medlem av denna släkt. Fragment av en medaljong i baldakininfattning av tidigare omnämnd typ synes till vänster om skölden.

Den medaljongliknande bild, som förekommer intill sköld nr 3, är tyvärr starkt skadad. Bilden visar övre delen av en kvinna med böjt huvud och med händerna sammanknäppta som till bön. Bilden är infattad av en oval innehållande text och det hela är omgivet av en antydd baldakin — kolonner som uppbär en klöverbladsbåge. Texten är ofullständig och diffus och har ej kunnat dechiff-

reras. Spår av liknande medaljonger förekommer även intill sköld nr 12, 19 och 20. Då dessa medaljonger getts samma placering som sköldarna i frisen, måste de i likhet med dessa utgöra symbolen för en individ eller kanske någon institution. Det som här avbildas är enligt författarens mening *gemmer*, en antik sigillform bestående av en kamé med en bröstbild eller annan figur i upphöjd relief, som man ofta lät infatta i metall med inskription. Den bars som regel i en halskedja. Vi känner åtminstone ett sådant exempel med viss anknytning till den här målade frisen. Det är ärkebiskop Esger Juels (1310—1325) kontrasigill, som just utgjordes av en kamé med bröstbild, vilken ärkebiskopen låtit omsluta med en metallram med inskription: +SECRETUM ARCHIEPI LUNDEN SUETIE PRIMATIS. Intill det högra Galen-vapnet skymtas en sådan medaljong. Kan det vara Esger Juels efterträdare av Galensläkten, som bredvid släktens vapen fått målat detta insignum som symbol för ärkestiftet? Om så är fallet, bör övriga medaljonger tolkas som andra kyrkliga dignitärers kontrasigill kanske representerande Lübeck och Nydala eventuellt Roskilde. Man kan lägga märke till att släktnamnet för sköld nr 3 börjar ovan medaljongen.

De människor, som dessa vapensköldar representerar, utgör ett stickprov på klostrets dåtida kontaktkrets och mecenater. Vad var det då för folk, som med fromma gåvor skaffade sig äreminnen på klostrets väggar och som bidrog till klostrets utbyggnad? Det var säkert personliga motiv, som låg bakom. Respekten och rädslan inför den Yttersta domen och skärseldens kval var för medeltidsmänniskan en påtaglig realitet. Inställningen framgår klart av gravmo-

numentens knapphändiga inskriptioner. Ora pro me, *bed för mig*, utgör mycket ofta den dödes sista ångestfyllda uppmaning till de efterlevande. Flertalet av dessa sköldar representerar den omgivande bygdens adelsfamiljer, samtliga tillhörande släkter, som räknades till det dåtida Skåne-Danmarks absoluta toppskikt med stora godsbesittningar å ömse sidor Öresund. Ätten Hvide-Galen exempelvis, stod vid denna tid i sitt högsta flor och hade redan fostrat 6 ärkebiskopar intill 1355. Andra medlemmar av ätten beklädde inflytelserika poster inom administration och förvaltning, varav kan nämnas två gälkare av Skåne, kungens högsta ämbetsmän i denna landsända.

Men det är inte enbart adelsfamiljerna runt staden, vars vapen vi här ser. Vi anar även myndiga representanter för staden Ystads borgerskap. Familjer av tyskt ursprung tillhörande Hansans brödraskap och släkter med rötter i dåtidens nordeuropeiska handelscentrum Lübeck och andra hansestäder kring Östersjön. Som framgått av utredningen kan frisens innehåll också tyda på att kyrkan och andra kloster givit sin tribut.

De närmaste motsvarigheterna till ystadfrisen finner vi i Danmark. Sankt Bendts Kirke i Ringsted på Själland har i norra korsarmen och i huvudskeppet en sköldfris i samma höjd med ca 100 vapensköldar representerande huvudsakligen själländska adelssläkter, som under medeltidens sista århundrade givit gåvor till kyrkan och klostret. Ringsted-frisen, som restaurerades hårt 1901—1909, kan som historiskt dokument ej mäta sig med Ystad-frisen. Den är dessutom betydligt

yngre. Intressant är dock, att de tidigare målningsdekorationerna i Ringsted anses ha varit en av inspirationskällorna för Snårestadsgruppens måleri. Sorö klosterkyrka på Västsjälland, Hvide-ättens panteon, har också en liknande vapenfris, även denna hårt restaurerad. En tredje finner vi i Vor Frue Kirke i Århus. Här har vapensköldarna tillkommit under en lång tidsperiod mellan ca 1300—1525. Slutligen har vi i Roskilde domkyrka spår av liknande vapenmålningar. Gemensamt för dem alla är att de målats till minne av personer, som givit gåvor till kyrkan eller bekostat nybyggnader av något slag.

Huruvida frisen i Ystad målats före eller efter invigningen kan ej med säkerhet avgöras och sköldarna behöver ej ha målats samtidigt. Det verkar också som om åtminstone två målare varit verksamma. Klart står dock, att frisen i koret planerats redan i samband med fogstrykningen av tegelmuren. (Jf. påpekande i avsnittet om sköldarna 7—9). De sköldar som nu bevarats åt eftervärlden, utgör endast fragment av vad som en gång varit. Detta gör att man tyvärr ej kan skapa sig någon helhetsbild av frisen, vapnens inbördes ordning och om inskriptionernas innebörd, vilket måhända kunnat ge det definitiva svaret på frisens olösta problem. Likväl har dessa vapenbilder på ett flertal punkter kompletterat våra nog så bristfälliga kunskaper i nordeuropeisk medeltidsheraldik med skånsk anknytning, likaväl som de utgör en kulturhistorisk tillgång av stort allmänt intresse.

Noter

¹ Påpekande av E. Gustafsson.

² Inre 3 blå bjälkar som hittills angivits. Jf. Fornvännen 4/47 och även SKHÄ 1961. Några blad ur en konservators dagbok av Hans Erlandsson.

Litteratur

¹ Danmarks Adels Aarbog 1884 — ff.

² Fornvännen 4/47: Medeltidsmålningar från tre århundraden i V. Sallerups ödekyrka, av Monica Rydbeck.

³ Sydsvenska Dagbladets Årsbok 1968: Ystad — den räddade miljön.

⁴ Frithiof Hall: Bidrag till kännedomen om Cistercienserorden i Sverige. I. Munkklostren. Gävle 1899.

⁵ Siegel des Mittelalters aus den Archiven der Stadt Lübeck. Lübeck 1879.

⁶ Henry Petersen: Danske adelige Sigiller fra det 13. og 14. århundrede. København.

⁷ Henry Petersen: Danske Geistlige Sigiller fra Middelalderen. København 1886.

⁸ Jahrbücher des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde, Schwerin 1886. III. Die Wappen der bis 1360 in den heutigen Grenzen Mecklenburgs vorkommenden Geschlechter der Mannschaft, von Dr. Crull.

⁹ Pyl: Pommersche Genealogien, Greifswald 1869.

¹⁰ B. E. Hildebrand: Svenska Sigiller från Medeltiden. Stockholm 1862.

¹¹ Siebmacher: Grosses und Allgemeines Wappenbuch Nürnberg 1853 ff.

¹² Bibliotheca Historica Lundensis IX. Sven Tägil: Valdemar Atterdag och Europa, Lund 1962.

¹³ Personhistorisk Tidskrift 1957, häfte 1—2. Allan Mohlin: Porseläkten tre sjöblad.

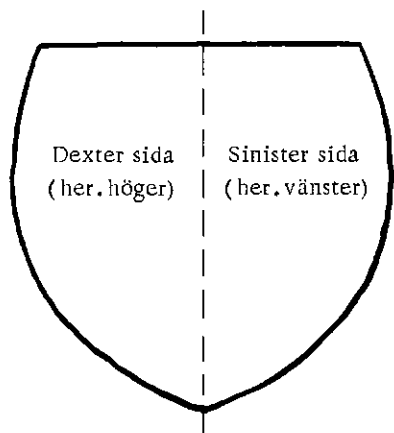
¹⁴ Bunge, F. G. von: Das Herzogthum Estland unter den Königen von Dänemark, Gotha 1877.

¹⁵ Brenner, S. Otto: Nachkommen Gorms des Alten, Stuttgart 1965. I—XVI. Generation.

¹⁶ Leonid Arbusow: Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert. (Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik, Mitau 1900—1902).

¹⁷ Liv-, Est- u. Kurländisches Urkundenbuch 2, Reval 1855.

¹⁸ Est- und Livländische Brieflade IV: Siegel und Münzen der weltlichen und geistlichen Gebieter über Liv-, Est- und Curland bis zum Jahre 1561... Reval 1887.

Tinktur

En vapenskölds figurer åstadkommes genom kontrastverkan av färg (rött, blått, svart och grönt) och metall (guld=gult och silver=vitt). Färg och metall utgör tillsammans vapnets tinkturer.

Brisyr

Mindre, oftast temporär, förändring av ett vapen inom en släkt.

Corfitz Ulfeld och Malmösammansvärjningen 1659

Av Kenneth Nyström

Fil. mag. Kenneth Nyström ger här en bild av stämningen i det 1858 nyblivna svenska landskapet Skåne. De nya herrarna fruktade — inte utan skäl — spioneri och komplotter. "Bekännelser tvingades ibland fram t. o. m. genom tortyr.

Geheimrådet, greve Corfitz Ulfeld.

BAKGRUND

Då Karl X Gustaf på hösten 1658 för andra gången riktade ett anfall mot Danmark — nu för att utplåna landet som självständig stat — möttes han av större motstånd än ett år tidigare. Detta kom både från andra länder, som ogillade aktionen, och från danskt håll, inte bara rent militärt, utan även genom olika uppror och kupper, främst i de nyförvärvade provinserna, Skåne, Halland, Blekinge, Bornholm, Trondheims län.

Redan i oktober slog sig en holländsk flotta igenom till det inringade Köpenhamn. I december månad körde Born-

holmarna under Jens Kofoeds ledning ut den svenska garnisonen från Hammershus.

Likaså gjorde sig Trondheim fritt, sedan en dansk hjälpstyrka belägrat den svenska garnisonen i elva veckor. I skånelandskapen förekom snapphaneuppror som höll svenskarna sysselsatta med trupper och rätttegångar.

Två strategiska områden, ett till att kontrollera seglationen i Östersjön med och det andra till att behärska handeln norrut mot Arkangelsk, för vilket kungen hyste ett alldeles speciellt intresse, föll

alltså helt eller delvis genom befolkningens egna resningar.

I februari 1659 företogs den misslyckade stormningen av Köpenhamn, och samtidigt avslöjades ett danskt överrumplingsförsök mot Kronborg genom de inblandades klumpiga agerande.

Läget för den svenske kungen, som misslyckats att krossa Danmark helt, var alltså mycket osäkert. Inte ens i sitt eget läger tycktes han gå säker till sin person, utan det uppdagades ett mordförsök av en insmugglad dansk "enspannare".

Overallt kunde svenskarna frukta motståndsrörelser, och i Skåne hade man från svensk sida på ett tidigt stadium vissa misstankar mot borgerskapet i Malmö. Framåt julen 1658 anade svenskarna att danskarna låtit skicka ut tre spioner till Skåne. Senare fick svenskarna veta att en ystadborgare, Jens Frijbonde, på Bornholm hade hört talas om en sammansvärjning mot Malmöhus. Detta föranledde en direkt förfrågan hos magistraten i Malmö, som emellertid förnekade att så var fallet. När sammansvärjningen i Malmö avslöjades den 15 april 1659, kom den i svenskarnas ögon att framstå som ännu ett försök i en lång rad från Köpenhamn planerade kupper mot svenskarna för att återvinna de i Roskildefreden förlorade områdena.

Ägaren till Limhamns kalkbruk, Bartholomaeus Mikkelsen, var en av huvudpersonerna i det misslyckade företaget 1658—1659. De övriga inblandade var stadsbor av olika betydenhet: en var borgmästare, Evert Wildfang, en före detta tullare, Niels Pedersen. De flesta voro emellertid köpmän, däribland Johan Jörgensen, hans yngre kollega Joakim Bruun, Fadder Davidsen m. fl.

Under livlig korrespondens med Mikkelsen sökte Frederik III, främst genom

rikshovmästaren Joakim Gersdorff och kammarherren Corfitz Trolle, organisera en sammansvärjning bland borgarna för att intaga Malmöhus och staden.

Flera olika uppslag diskuterades, planlades och iscensattes utan att fullföljas. Här är icke platsen att skildra företaget kronologiskt med dess detaljer och alternativ.¹ Så mycket skall dock sägas, att man avsåg att landsätta en dansk styrka i närheten av staden, vars portar skulle öppnas inifrån av de sammansvurna. Samtidigt skulle ett snapphaneuppror i sydöstra Skåne under ledning av den danske livknekten Ludewich Stats bryta ut.

Kommissorialrätten i Malmö, april—juni I.

En "examen inquisitionis" hölls mellan den 18 och 21 april av assistensrådet Gustaf Taubenfelt, kommandanten Johan Hård, överste Hans Mörner och generalauditören Benjamin Magnus Cronborg. Redan dagen efter det att denna slutats, kunde man ge en ganska god bild av malmösammansvärjningens organisation och plan, grundade på förhören och Johan Stemans, Mikkelsens svågers och den danske vallmästarens, Henrik Didriksen Gutmakers, skriftliga bekännelser. Under dessa förberedande förhör fick svenskarna ett intryck av, att denna sammansvärjning skilde sig från alla de tidigare kuppöversöken och man trodde sig se "en stor monsieur" bakom den. Stämningen stegrades ytterligare, när man fann ett stort klädförråd, som tillhört den danske kungens kommissarie, gömt i staden.

Därför begärde kungens personlige representant i Skåne, Taubenfelt, att en särskild kommissorialrätt skulle sammankallas. Han befarade också, att sanning-

en inte skulle kunna utletas "så fram tortyr icke brukas". Det var första gången tortyr omnämndes i detta sammanhang, och den som först förde fram förslaget om användandet av ett sådant medel, var en blivande kommissionsmedlem.

När förhören avslutades fick man av revisionssekreteraren Nikolaus Skunck mottaga domen över Helsingörskonspiratorerna. Denna skrivelse kom att bli ett gott uppslag, när huvudförhören inleddes.

Ledare för den uppsatta kommissorialrätten blev krigs- och hovrådet Claes Rålamb. Den 25 april anlände Rålamb, tillsammans med Skunck för att igångsätta arbetet. Kommissionen kom alltså att bestå av dessa båda och de som redan deltagit i förundersökningen. I denna kommissorialrätt tycks Rålamb och Skunck vara de enda med någon juridisk kompetens.

II.

Redan efter sin första arbetsdag kunde kommissionen närmare precisera misstankarna mot geheimrådet greve Corfitz Ulfeld, som alltså skulle vara den förut nämnde "store mounsieurn", han skulle genom Mikkelsen ha sökt pardon hos den danske kungen under förevändning av att vilja mäkla fred konungarna emellan, och man antog även att han varit inblandad i själva sammansvärjningen, ty

"1. Ulfeldt och han (= Mikkelsen) voro gamla goda vänner.

2. Till honom (Mikkelsen) haft sitt innerste och hemlige förtroende.

3. Bartholomaeus sökte alla medel till hjälp och assistens.

4. Vore ingen som honom bättre kunde och ville hjälpa än Ulfeld, som hade folk och penningar och därtill myndighet.

5. Var det förnämsta medlet att vinna kongens i Danmarks gunst, som Ulfeld innerligen sökte."

Trots upprepade försök lyckades man inte i förhören med de inblandade binda Ulfeld vid sammansvärjningen med de ovan anförda argumenten. Men man arbetade oförtrutet vidare och frågade kungen, om tortyr skulle användas på Mikkelsen som lämnat uppgifterna, för att frampressa ytterligare upplysningar om Ulfeld. Fastän alla inblandade måste anses ha gjort sig skyldiga till högförräderi enligt svenskarnas uppfattning, graderade man dem i tre olika grupper, eftersom man var rädd, att sammansvärjningen skulle svälla alltför mycket; man frågade den svenske kungen "om vi alla indiffirenter till rannsaking fordra skola, eller ock låta bero med de förnämste och argaste som man förmodar allareda vara funne och grepne".

Även innan denna process inleddes, hade danskarna hyst misstankar om Ulfelds pålitlighet. Från början tillhörde han tillsammans med Stenbock och Erik Sparre den kommission som skulle utreda konsekvenserna av Roskildefreden men han utmanövrerades snart av Stenbock och kommissionens sekreterare, Taubenfelt, vilka båda gjorde sitt bästa för att svärta ner honom inför kungen.

Visserligen lämnade Ulfeld sitt arbete under förevändning av sjukdom, men även på grund av denna hatkampanj och framför allt hans annorlunda inställning till den svenska politiken i de nyförvärvade provinserna, främst i tullfrågan, var hans ställning som kommissionsmedlem ohållbar.

När Karl Gustaf sedan på nytt började krig mot Danmark, gjorde Ulfeld ingen hemlighet av sitt ogillande av detta företag. Dessutom var han, vilket han

ej heller försökte dölja, missnöjd med den svagt definierade ställning han erhölet i sitt nya hemland. Dessa uttalanden kom också att användas mot honom i processen.

I dessa första brev till den svenske kungen framträder tydligt det samband med Helsingörsammansvärjningen, som kommissionen ansåg sig märka. Än en gång begärs råd, om hur man skall gripa sig an anklagelserna mot Ulfeld. Till avdömandet föreslås en adjungering av borgmästare och råd.

Den 26 april kunde kommissarierna berömma sig i sin rapport till kungen av att under tortyrhot ha pressat fram en ny bekännelse av Mikkelsen. Innehållet var nog så sensationellt; Ulfeld skulle ha låtit Mikkelsen nedskriva 14 punkter om svenskarnas dispositioner för stormningen av Köpenhamn och fått dem översända till Danmark. Enligt en av Taubenfelt samtidigt avsänd skrivelse skulle översten la Voyet genom sina samtal med Ulfeld alltför väl invigt denne i svenskarnas planer. Detta visade sig emellertid längre fram vara ett Bartholomaeus' eget antagande. Greven hade prisat la Voyet vid nedskrivandet, men utan att utpeka honom som sin källa.

En viss oro, på gränsen till förskrämdhet, över det uppkomna läget i staden kom nu fram i breven till kungen. Taubenfelt lät i lugnande syfte frisläppa en av de minst inblandade, Niels Pedersen. Men för detta handlingsätt erhölet kommissionen en reprimand av kungen, som uppmanade den att genast återföra tullaren till häktet, för att han inte skulle kunna försvåra utredningsarbetet.

Taubenfelt och Rålamb ansåg Ulfeld som direkt farlig för säkerheten, och man planerade att stänga stadsportarna, för att hindra honom att fly. Man bad om

en snabb order: "denna konspiration har ett stort huvud. Garnisonen är svag och oförmögen till äventyrs att stå emot där mängden skulle Ulfeld bifalla". Trots allvarliga farhågor vågade man alltså inte röra honom utan kungens uttryckliga tillåtelse.

Den uppjagade stämningen, som kommissionens brev ger intryck av, verkar vara en kraftig felbedömning av läget i staden. Att Ulfeld skulle kunna ta ledningen för ett uppror, synes högst osannolikt, då man tar del av de sammansvurnas inställning till greven. Genomgående hyste de stor misstro mot honom, och man förbjöd Mikkelsen att överhuvud taget omtala sammansvärjningens existens för Ulfeld. Sedan brytningen med svenskarna befann sig alltså Ulfeld i en mycket isolerad situation; ingen vare sig svensk eller dansk vågade lita på honom.

Vare sig kommissariernas bedömning var felaktig, eller de ville ge kungen och rådet intryck av en krisstämning — vilketdera var fallet, kan av materialet inte bestämmas — så gjorde deras vädjanden verkan.

Till att representera kungen i alla angelägenheter kring Ulfeld, utsågs omedelbart riksrådet Gustaf Soop. När tillräckligt material framkommit gentemot greven, skulle Soop och Rålamb tillställa honom anklagelserna och i kungens namn uppmana honom att vederlägga beskyllningarna.

Medan man väntat på kungens svar, hade Taubenfelt gjort ett sonderande besök hos Ulfeld. I sin rapport till Karl Gustaf refererade han sedan beredvilligt de klagomål som greven hade att anföra mot sin nuvarande ställning. Man riktigt märker hur Taubenfelt under skenet av objektiv referent exponerar den mot

kungen otacksamme och missnöjde Ulfeld. Under denna väntetid utökade Mikkelsen sina upplysningar om Ulfeld. Men det var inte nog utan fler vittnen mot honom behövdes för att man skulle kunna ingripa i hans resplaner.

Man hade nämligen fått reda på genom Ulfelds skräddare hur greven beslutade sig än för att resa än för att stanna allteftersom "processen lutade mot honom". Ändå vågade man inte pressa de andra, för att inte oroa honom. I förhørsarbetet hade man också definitivt kört fast på Helsingörsteorin, eftersom inga som helst uppgifter framkom, som kunde sammanbinda de båda sammansvärjningarna.

Tortyrfrågan hade åter blivit aktuell för kommissionen. Nu var man tveksam om denna förhørsform kunde användas på en prästman — det gällde Bankefloherden Hans Allesen. I sitt svar en vecka senare delade kungen denna försiktighet med kommissarierna i det att han anbefallde, att de andra fångarna skulle pressas i första hand så att man i det längsta undvek att gå hårt åt en man av det andliga ståndet.

III.

Sedan Niels Pedersen på kungens order återförts, sökte man effektuera Karl Gustafs anvisningar genom att ytterligare pressa de skyldiga på Ulfelds medverkan i sammansvärjningen. Men i stället för att få sina misstankar bestyrkta, måste man medge för kungen, att greven inte vetat av något förrän hela misslyckandet var ett faktum. Förutom den redan omtalade misstron bland de sammansvurna gentemot Ulfeld, framkom direkt motstridiga uppgifter om, vad som skulle hänt med honom om överrumplingen lyckats. Dels hade Mikkelsen

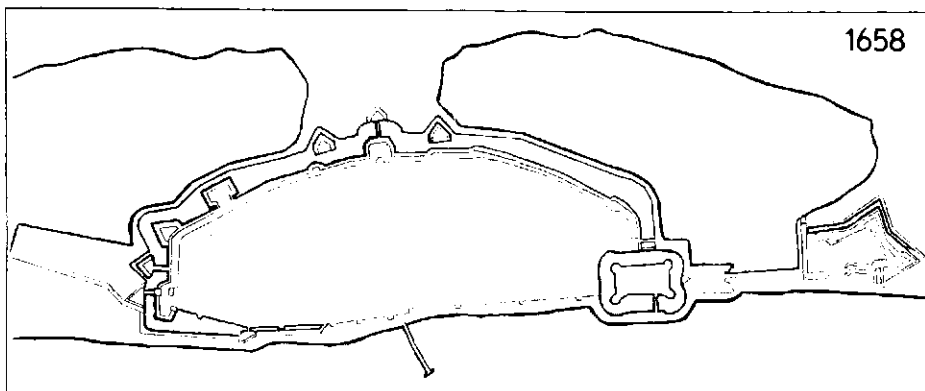
vid något tillfälle bibringat dem uppfattningen, att Ulfeldt skulle skonas och dels hade de själva, då Bartholomaeus frågade, vad de trodde skulle hända med greven, sagt "att det (greve Ulfelds hus) skulle plundras och spolieras, och honom själv att taga fast".

Enligt Mikkelsens bekännelse om Ulfelds pardonansökan kan *båda* påståendena ha varit sanna; då Ulfeld fick ett positivt besked på Bartholomaeus första brev till Frederik III, men med det förbehållet, att han måste skriva en personlig ansökan, vägrade Ulfeld, eftersom han fruktade, att brevet kunde komma i orätta händer. *Det ena kan alltså ha gällt före hans vägan det andra* därefter.

Med hjälp av Mikkelsens bekännelse av den 13 maj kunde kommissionen referera innehållet i de tre brev från Frederik III, som Mikkelsen hade bekänt om. I en bilaga räknas upp 42 namn på sammansvurna. Dessutom nämnes de skånska adelsmännen Ove Thott och Otto Lindenov, för vilka Skunck ville ha tillåtelse till åtal, och deras tjänare. Denna lista var ett resultat av att man "förevist tortyren" för Pedersen och Mikkelsen, som "begannte räkna upp en katalogum av 19 personer".

De flesta på den ovan nämnda listan, som är den enda bevarade sammanställningen av de anklagades antal vid denna tidpunkt, var hemmahörande i Malmö. De övriga, undantagandes två från Lund och enligt Fabricius en från Ystad, betecknades som boende på landet. Deras samband med Malmösammansvärjningen berodde på mellanhavanden med den ovannämnde danske livknekten Ludewig Stats.

Värt att lägga märke till är, att av de förrymda var fyra malmöborgare, som alla lyckades undgå vidare straff. Om

Plankarta över Malmö 1658. Då Skåne blev svenskt, 1658, var Malmö alltjämt en omodern fästning. Den av Fredrik III år 1652 godkända befästningsplanen hade man nämligen endast påbörjat. En bastion och ett utanverk hade tillkommit vid stadens östra front omedelbart söder om Österport. Den södra fronten hade man förstärkt med ett par utanverk. Den stora skansen väster om slottet var även utbyggd. Men detta var också i det närmaste allt. Originalet i Fortifikationsarkivet.

deras betydelse vet vi bara, vad de andra häktade berättade. Det måste nog anses naturligt, att där så har varit möjligt, de senare har skjutit skulden över på de förra.

Försök i den riktningen gjordes också inbördes bland de själv närvarande av de sammansvurna. På så sätt blev det ett lätt och tacksamt arbete för kommissionen att få fram sanningen:

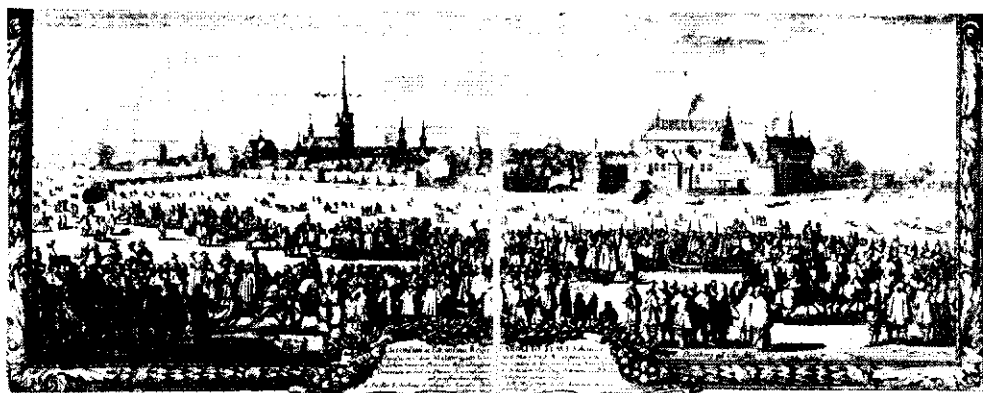
När någon ihärdigt förnekade en sak, kallade man bara in en annan fånge och lät honom upprepa en tidigare gjord berättelse. Ofta föll då den förre till föga och erkände sanningen. Andra gånger kunde man låta den inkallade ta del av den förres berättelse. Resultatet blev att den senare ivrigt protesterade mot framställningen, och en öppen debatt utbröt mellan de båda konspiratörerna, allt till kommissariernas stora förnöjelse. Även för ren identifikation var metoden lämplig, men de mest effektiva resultaten av konfrontationerna blev ändå framskaffandet av nya fakta.

IV.

Den mängd av nya upplysningar, som främst genom Mikkelsen framkommit, gav kungen anledning att i sina brev starkare betona sammansvärjningens allvarliga karaktär: man borde "bruka de medel, som tjäna till (att) utleta sanningen med". Först nu anser alltså kungen saken vara av sådan angelägenhet, att han utfärdar en inblanco fullmakt för kommissionen, vad det gäller användandet av tortyr.

Soop och Rålamb kallades till kungen, som var i Landskrona, för att få "information om det som vi velat att skole observeras och tages i akt, enkannerligen med den ene mannen" (= Ulfeld).

Då Soop och Rålamb reste iväg till kungen, fick den förre av kommissionen med sig ett memorial. Det innehöll de frågor som inte gällde Ulfeld: hur man skulle förfara med de adelsmän och deras fogdar, som stött Stats arbete i Öst-Skåne. Med referens till ett brev från biskop Vinstrup meddelade man, att bi-

Malmösmammansvärjningen gick ut på att överrumpla garnisonen i staden och erövra Malmöhus. Huvudangreppet skulle riktas mot "Strandporten" ovanför bryggan. Bilden visar Karl X Gustafs intåg i Malmö den 9 mars 1658.

skopen intet hade att erinra mot kommissionens behandling av de två tillfångatagna prästerna.

Ett kommissionen mera närstående problem hade också dykt upp. Man hade nu varit bunden i Malmö så länge, att man ansåg sig ha rätt till ett visst underhåll "medan rannsakingen påstår av reducerade guts". De "guts" som man hade i åtanke var den danska frälsejord i Skåne som tillhörde de adelsmän vilka inte svurit eden till den svenske kungen. När kriget började på nytt, internerades ägarna som fiender och godsens användes till underhåll av trupperna. Denna punkt i kommissionens memorial gav inget resultat förrän en månad senare då kungen genom Taubenfelt föranstaltade om medlemmarnas underhåll på önskat sätt.

I och med de framgångsrika förhören den 13 maj hade kungen gett kommissionen friare händer. Den koncentrerade sig nu på de båda tidigare nämnda adelsmännen Ove Thott och Otto Lindenov. Under förhören förnekade Thott hela tiden, att han i sina handlingar skulle agerat förrädiskt och vidhöll att han som den danske kungens tjänare inte behövde svara inför svensk domstol. Särskilt

angelägen var han att förneka en skriftlig förbindelse med fienden, d. v. s. danskarna. Någon sådan förbindelse kunde han heller inte överbevisas om, utan kort därefter utväxlades han mot en svensk utan att kommissionen vidare kunde använda honom i sitt arbete.

Samma dag som man fick rätt att instämma Ove Thotts svärmor, fru Ida Skeel, m. fl. i Soops memorial nämnda personer, försäkrade sig kommissarierna ånyo, trots den tidigare fullmakten, om kungens stöd vid tortyrens användande. Denna gång behövde man ännu ett vittne för att kunna styrka Otto Lindenovs medverkan i sammansvärjningen. Det enda vittnesmål man nu hade var indirekt från den förrymde Fadder Davidsen och nu krävde man att få tortera Lindenovs dräng "emot sin egen husbonde. Skäligheten häruti kunna vi fuller se".

Vad som gör denna begäran så märklig är, att i bevisföringen inför domstol ägde vittnesbörd från en tjänare mot sin egen husbonde ingen kraft. Men i högförräderimål kunde man använda sig av husfolk, om sanningen inte kunde utletas på annat sätt. Kommissarierna tillgrep alltså en undantagsbestämmelse för att

reda upp de inblandades skuld och eventuella förbindelser med Corfitz Ulfeld.

V.

Av vad man hittills kunnat se, tycks kommissionens intresse för de sammansvurna inte ha varit så stort vad gäller deras egna gärningar som indirekt vilken roll de spelat i ett större sammanhang med Helsingörborna, Stats förehavanden och, framför allt, Ulfelds politiserande mot den svenske kungen.

Men de enskilda konspiratorerna väckte dock kommissionsmedlemmarnas intresse i ett speciellt avseende. nämligen genom sitt bohag. Särskilt Croneborg förstod att utnyttja det underläge, vari fångarna befann sig; redan fyra dagar efter sammansvärjningens avslöjande framförde Taubenfelt, med en rekommendation, generalauditörens önskemål om Mikkelsens lösöre, och denne förstärkte senare sin anhållan i ett eget brev i vilket han skickade en inventarieförteckning; i ett PS uttryckte han sin förtrytelse över att det bästa ur bohaget redan sänts till Danmark.

Kungen skänkte honom också det begärda, men i sina anvisningar förbehöll han kronan rätten att använda den kalk, som fanns lagrad vid ugnen på Limhamns kalkbruk. Kalken räknades ju som en strategiskt viktig vara, då den användes vid fästningsbyggen.

Även Joakim Bruuns familj fick känna av Croneborgs habegär. Under förespegling av Bruuns frigivande och i utbyte mot vissa raderingar, som Cronoborg skulle göra i förhørsprotokollet, tog generalauditören emot mutor, bl. a. i form av en kalesch.

Förvånansvärt i detta sammanhang är kungens handlande. Visserligen var de anklagades skuld uppenbar, men vid

fasttagandet hade deras hus förseglats, sedan de anhöriga försetts med nödiga förråd av mat och husgeråd och egenomens förverkande borde enligt gällande lag först ske i och med att domen gick i verkställighet. Någon sådan dom hade ju ännu icke fällts över de sammansvurna.

Taubenfelt försökte under tiden ytterligare bevisa Ulfelds svekfullhet gent emot kungen. I Ulfelds hus i Malmö hade Ivar Krabbe två skrin deponerade och förre ägaren Måns Rosencrantz hade kvarlämnat en del möbler i huset, när Ulfeld övertog det. Nu ville Taubenfelt att greven skulle lämna ifrån sig sakerna men denne ansåg sig inte kunna göra detta utan kunglig order; två gånger under denna tid prövade Taubenfelt genom sina utsända att få godset utlevererat och båda gångerna vägrade Ulfeld. Med anledning av Soops och Rålambs föredragning inför kungen om vad som hittills förekommit i fallet Ulfeld utfärdades en husarrestorder, vilken skulle personligen meddelas honom i enlighet med Soops tidigare instruktioner. I denna order summerades anklagelserna mot honom; att han som vasall till den svenske kungen visat stor otacksamhet och stor ouppmärksamhet och i stället bakom ryggen på sin välgörare sökt förråda sin nye herre och denne rike, "och bliver konglig maj:t förorsakad sig om hans person att försäkra". Vidare uppmanades Ulfeld att värja sig mot de framförda anklagelserna genom att bevisa sin oskuld och förklara för kungen hur det egentligen förhöll sig.

VI.

I och med Ulfelds arrestering var det huvudsakliga arbetet avslutat. Kommissionen kunde nu i lugn och ro, utan att

behöva tänka på vad han kunde ta sig till, ta itu med hans tjänare. Man rapporterade resultaten av dessa förhör, och nu ansåg kungen, att man samlat nog material mot Ulfeld. Kommisioralrätten inriktade sig också i fortsättningen på Stats förehavanden på landet och på det i samband med sammansvärjningen i Malmö planerade allmogeupproret.

Hela tiden förhören varade, rörde sig Stats obehindrat mellan sina snapphaneband på landet och utgjorde ett verkligt irritationsmoment för svenskarna. Så småningom fick man fram namnen på dem som Stats uppehållit sig hos under sammansvärjningens gång. Bland dem fanns en före detta kompanikamrat till Stats, Truls Skytte. I alla fångarnas närvaro torterades han. Detta var den ende, på vilken tortyren kom att användas.

Resultatet blev i förstone bara, att han vägrade att säga något under tortyren. Psykiskt och fysiskt nedbruten lämnade han de följande dagarna uppgifter under förhören, innan han rådbåkade av tortyren, tog sig själv av daga i arresten.

VII.

I en särskild undersökning² har författaren visat, att de skriftliga bekännelser som de i sammansvärjningen inblandade fick skriva, har förlagor, vars frågeställningar utformats av kommissionen. Vi kan här utläsa i frågefrekvensen, att kommissionen fäst stor vikt vid att söka få sin teori om "en stor monsieur" bekräftad. Men Ulfeld varken anförde eller deltog i sammansvärjningen. Likväl användes, som vi skall se längre fram, bekännelserna som bevis i processen mot honom.

Sålunda intar Ulfelds namn en dominerande ställning bland frågorna. Även rent tidsmässigt passar arresteringsordern

in i sammanhanget, då den utfärdades veckan efter det att bekännelserna avgivits. Frågeformulären har alltså fått en utformning, som helt skulle komma dem att verka som materialsamlare till anklagelserna mot Ulfeld.

Kommisioralrätten i Malmö september—december

I.

Sedan undersökningen slutförts i juni, upplöstes den första kommisioralrätten. Men redan i juli månad tillsattes en ny sådan, som skulle döma i målet mot de sammansvurna. En del av den gamla kommissionens medlemmar ingick även i den nya. En tydlig förskjutning uppåt vad den ståndsmässiga rekryteringen beträffar är dock märkbar.

Ordförande för rätten skulle riksdrotsen Per Brahe vara. Han deltog emellertid aldrig i kommissionens arbete. I stället fungerade i enlighet med fullmakten det äldsta av de fyra utsedda riksråden som ordförande. Ytterligare fyra adelsmän deltog, medan resten av kommissionen utgjordes av assessorer från Svea och Göta hovrätter. Som kungens åklagare fungerade assessorn vid Svea hovrätt, hovauditören Magnus Larsson.

När rätten började sitt arbete i Malmö, adjungerades även stadens borgmästare och råd. Kommissionen fick i uppgift att döma i sex olika fall, av vilka fyra gällde den uppdagade sammansvärjningen och Corfitz Ulfeld. Den sammansättning som domstolen kom att få, påminner mycket om paragraf 9 i 1634 års regeringsform. I denna stadgas hur man skulle förfara vid sammansättandet av en riksrätt, d. v. s. om det gällde "någon av så hög kondition i riket eller ett så högt ärende, att det konungen och kronans majestät anginge".

Grevinnan Leonora Kristina Ulfeld.

Riksdrotsen och rangordningen i fullmakten är redan nämnd. Riksråden Seved Bååth, Gustaf Bielke och Johan Gylenstjerna var alla hovrättsråd. Landshövdingarna var representerade genom riksrådet Gustaf Soop och Gustaf Posse.

De ovan nämnda hovrättsråden och assessorerna står alltså för den i regleringsformen omnämnda hovrättsrepresentationen, medan Malmö magistrat i så fall får anses "företräda ständernes rum". Men vad de sistnämnda beträffar, måste man tillägga en politisk faktor: stadens främste fick se, hur svenskarna effektivt näpste ett uppror mitt ibland dem. Även om det ingenstans direkt sägs, kan man alltså beteckna denna kommisiorialrätt såsom varande av riksrettskaraktär.

II.

Kommisiorialrätten började inte sitt

arbete förrän i september. Dröjsmålet kan möjligen bero på, att man väntade på att Ulfeld, som insjuknat efter det att anklagelserna tillställts honom, skulle tillfriskna.

I kommissionens brevväxling med kungen under hösten refereras diskussionen med Leonora Kristina Ulfeld om det processuella förfarandet och argumenteringen för och emot Ulfelds skuld.

På grund av Ulfelds sjukdom ville grevinnan själv överta processen, men direkt inför kungen. Hon ville också påskynda saken, så att den blev klar innan Bartholomaeus fälldes. Han utgjorde ju rättens huvudvittne, och Leonora Kristina ville inte godkänna honom i denna status, eftersom han redan var "inkriminerad". I hennes argumentering ingick även att denna kommisiorialrätt icke var rätt forum, utan ett danskt ting, inför vilket Mikkelsens tillförlitlighet som vittne skulle prövas och ifrågasättas.

Visserligen hade Skånelandskapen i Roskildefreden fått sig tillförsäkrade dansk rätt även i fortsättningen, men med tanke på fredsbrottet och det pågående kriget kan det vara svårt för forskningen att kategoriskt avgöra efter vilken rätt man borde ha dömt.

För att slippa rättegången anförde grevinnan också, att Ulfeld varken kunde anses vara svensk eller i svensk tjänst. Det blev den enda punkt som kungens åklagare kunde vederlägga på ett övertygande sätt. Här framvisades såväl Ulfelds donationsbrev på svenska gods som utnämningen till geheimrat och hans egna brev till kungen.

III.

Såsom tidigare omtalats insjuknade Ulfeld under sommaren. Han blev allt svagare och förlamades både till talet

och i sina rörelser. Ingen förbättring i hans tillstånd inträdde förrän fram i september, så "att han kunde röra hand och fot". Men fortfarande var han ej fullt talför. Kungen lät sig inte nöja med hänvisningen till Ulfelds sjukdom utan krävde visitation hemma hos Ulfeld för att få information om hur pass sjuk han verkligen var.

Eftersom Ulfeld inte använde någon läkare, förblev sjukdomens art okänd för kommissionen. Under tiden skötte Leonora Kristina förhandlingarna med rätten. Hon vägrade att infinna sig i rätten, då hon ansåg att kungen fungerade både som åklagare och domare. Först sedan man hotat med att rätten själv skulle utse en fullmäktig för henne, föll hon till föga och utsåg Ulfelds fogde på Herrevadskloster, Wulf Rawn. Nu kunde själva processen mot Ulfeld börja med Rawn som formell ställföreträdare medan grevinnan själv författade inlagorna och svaren på kungens åklagare Magnus Larssons anklagelser.

Men med Ulfeld själv kom man ingen vart. Han förblev sängliggande och både kungen och kommissionen började att uttrycka allt starkare tvivel om hans sjukdom. Slutligen bestämdes, att fyra "medices" skulle undersöka honom. Resultatet av undersökningen blev, att läkarna ansåg Ulfeld som mycket sjuk och man fick hålla konfrontationen med huvudvittnena hemma i hans hus.

På grundval av denna konfrontation och en tidigare föredragning för kungen utställdes den 23 december 1659 en dödsdom över Ulfeld. Den snöpliga upplösningen med Ulfelds flykt innan benådningen från förmyndarregeringen hann fram och hans kringflackande i Europa efter det danska mellanhavandet torde vara ganska välkända fakta.

IV.

Det synes vara mer intressant i detta sammanhang att studera de bevis som hopades mot honom för att göra det möjligt att fälla en juridiskt oantastlig dom. Det viktigaste beviset mot Corfitz Ulfeld var Mikkelsens vittnesmål om de till Köpenhamn överskickade punkterna angående svenskarnas stormning. Som bevis hade man Bartholomaeus ur minnet nedskrivna punkter.

Visserligen hade man tidigare utnyttjat undantagsbestämmelser för högmålsbrott, men nu kunde man gå mera öppet till väga. Just när rättegången började, hittades "en hop brev, som uti en ask vid Limhamn hava varit nedgrävne och förvarade under en sten vid stranden men utav en räv (!) blev uppkrafsade och upplästes helt ett extrakt utav samtelige breven, angående Bartholomaei förräderi, korrespondenser med fienden och greve Corfitz af Ulfeld".

Historiens otroliga karaktär och det lyckliga sammanträffandet i tid med processens början, gör att man hellre tror fyndet vara resultatet av en systematisk undersökning av Mikkelsens gård och närmaste omgivningar eller ett icke protokollfört förhör med eller utan tortyr med Mikkelsen eller med någon annan. Något stöd för detta senare antagande kan vi emellertid inte få av de bevarade källorna.

Bevisbilagorna mot Ulfeld utgör sammanlagt 124 stycken. Av dem är dock en del upprepningar eller citat från samma ställe. I första omgången fanns 23 bilagor, men Magnus Larsson hann tydligen inte få med någonting ur asken. I stället dominerar bekännelserna med 15 stycken av bilagorna. Men till sin andra inlaga hade kungens åklagare hunnit bearbeta materialet i asken och 24 av de 29 bi-

lagorna var hämtade från Limhamnsfyndet. Bekännelserna märks knappt den här gången. I tredje inlagan dominerar också "Limhamnsasken" med 29 av 53, men de sammansvurnas berättelser har en starkare ställning än i förra inlagan (19 st.).

Magnus Larssons bevisföring i första inlagan visar, hur processen skulle ha kommit att föras, om inte asken hittats. I överensstämmelse med resultaten vid analysen av bekännelserna ovan är de i förhören mest frekventerade av konspiratorerna också de mest använda på bevisidan av åklagaren.

Ulfelds tjänare blev som nämnts förhörda, men deras utsagor användes ganska litet i bevismaterialet, sammanlagt sju gånger. Antingen ville de inte säga något eller hade de inte så mycket att komma med. I Limhamnsasken hittades flera brevkoncept angående Ulfelds pardonansökan liksom konceptet till stormningspunkterna. Därmed kunde Mikkelsens tidigare vittnesmål få full kraft i bevisföringen. Vad det gällde den förra saken är värt att notera, att Ulfeld aldrig själv skrev något brev, utan Mikkelsen bara återopade honom i sin korrespondens. Visserligen framvisades ett memorial från Mikkelsen till Ulfeld angående en egen ansökan jämte grevens nekan- de svar, men ingenting bekräftar, att Ulfeld vetat av Mikkelsens tidigare brev- växling. Det enda vi kan fastställa är, att Ulfeld vägrar att låta sig komprometteras med en egenhändig skrivelse.

Stormningspunkterna kunde nu kontrolleras och korrigeras. Åter har vi att göra med en handling som bara indirekt pekar på Ulfeld. Han skulle alltså låtit Bartholomaeus nedskriva punkterna. För denna händelse var Mikkelsen själv kommissionens enda vittne. De andra tillfrå-

gade kunde bara intyga, att Mikkelsen visat dem sitt brev eller omnämnt det. För att styrka punkternas ödesdigra inverkan på den misslyckade stormningen tillskrevs för ett fackutlåtande Erik Dahlberg, som "högeligen förundrades eftersom Ulvens kunskap med hans kungl. maj:t då förhänder havde Desse- ing fast i alla punkter particulariter con- corderar och överenskommer".

Hur fackligt och auktorativt utlåtandet än kan låta, måste vi sätta det i sam- band med Dahlbergs personliga förhållande till Ulfeld. Under det första dan- ska kriget hade Ulfeld spelat en bety- dande roll vid övergången av isen, vilket Dahlberg och den senare historieskriv- ningen förbigått. Under tåget över Bäl- ten hade de båda flera kontroverser och Dahlberg bidrog nog frikostigt med en skildring av ett möte med Ulfeld i Mal- mö, där denne gjort fientliga uttalanden mot svenskarna. Dessutom har det kun- nat visas, att Ulfeld om han kände till planen för Köpenhamns stormning mås- te ha fått den av Dahlberg själv (!). Be- visen blir alltså vid en närmare analys tvivelaktiga indicier på Ulfelds skuld.

En linje

I domen över Ulfeld höll man sig till de ovan analyserade bevisen och han fälldes i första hand för de 14 punkterna om stormningen och tipset om den sven- ska flottans belägenhet i Landskrona hamn vilket också gått genom Mikkel- sen.

Vidare nämnes "det hemlige förstånd han igenom Bartholomaei Mikkelsen ha- ver sökt hos kongen i Dannemark, såväl som där han utur tjänsten icke var licen- tierat, begärt ett otidigt respass, även vid den tid på vilken några konspiranter uti anslaget på Malmö bleve uppenbarade,

var utav icke ringa apprehension må avtagas, givit fiendens parti åtskillige conciliar vid handen till hans kongelige majestäts och riksens märkelige skada”.

Från första undersökningsdagen till domens utfärdande drev kommissionsmedlemmarna Ulfelds skuld som sin huvudtes. De metoder, ibland rena undantagsbestämmelser, som utnyttjades vid förhören ger goda belägg härför.

Den enda person som någon gång nådde upp till samma angelägenhetsgrad, var Ludewig Stats, vars mobiliseringsplatser var av stort intresse i svenskarnas pacificeringsarbete.

För kungen skildrade man läget i staten som en framväxande kris, och med ytterligare stärkta befogenheter fick man fram så mycket material, att kvantiteten skymde bedömningsförmågan.

De sammansvurna exploaterades materiellt redan under rättegången och med rutin sköttes själva undersökningen av sammansvärjningen, sedan man väl fastslagit dess existens och huvudsakliga omfattning. Det verkliga intresset var riktat mot Ulfeld.

I svenskarnas ögon var Ulfeld fortfarande en politiskt farlig person, farlig nog för att man skulle behöva draga honom inför riks rätt. Den andra kommissiorätten ägnade all omsorg åt att göra processen och domen så juridiskt fulländad som möjligt. Med en sådan nyhetsförmedling som den första kommissionen presterade är det inte märkvärdigt, att Karl Gustaf så småningom

lät sig övertygas om Ulfelds skuld och med kraft genomdrev processen mot honom. Tendensen i själva materialsamlandet gjorde bekännelserna till utmärkta bevis i processen mot Ulfeldt trots sina påvisade brister.

I domen över de sammansvurna lade man dödsdom även på sådana som skulle benådas. Båda grupperna skulle enligt kungens instruktion, föras ut på avrättningsplatsen, där de skulle avlockas full bekännelse ”av tvenne beskedlige prästmän”.

Enligt sista bevispunkten mot Ulfeld skedde detta också: ”och i synnerhet de som något bekänt hade på greve Ulfeld, om de ville stå vid sin bekännelse och därpå anamma Herrens nattvard”. Här nämnes särskilt Mikkelsen vid namn.

Främlingsmisstro, personlig fiendskap och avundsjuka mot Ulfelds snabba svenska karriär och kungens stora förtroende till honom samlade sig i rannsakingen och rättegången kring Malmö-sammansvärjningen. Corfitz Ulfeld utslätades som politisk faktor av den svenska adliga byråkratin.

Noter

¹ Se Fabricius, Skaanes övergang I, kap. 5, Ingers i Limhamniana 1967, sid. 15.

² Nyström, K., Malmö-sammansvärjningen 1659 och Corfitz Ulfeld. (Stencil, Historiska institutionen, Lund 1964).

UTGRAVET

Historiska avdelningen vid Malmö museum började 1968 års tämligen intensiva grävningssäsong redan i mars. Som sig bör i *Malmöområdet* är fyndplatserna från stenåldern de flesta och mest betydelsefulla. Viktigast av dem är boplatserna i *Hindby mosse*, Fosie socken, som nu har undersökts för andra året i följd och ännu inte är färdigutgrävd. Ett omfattande gropsystem under kulturlagret motiverar ytterligare undersökningar, varvid hoppet är, att spår av hus skall komma fram. Fyndmaterialet, framförallt den fint ornerade keramiken, visar tydligt, att platsen varit bebodd av bönder under mitten av mellanneolitisk tid (omkr. 2000 f. Kr.) Arkeologiskt skall fynden föras till den s. k. trattbägarkulturen. Intressant är att även stridsyxekulturens keramik påträffats i boplatslagret. Det kan betyda, att två olika stammar bott samtidigt i närheten av varandra. Förutom en stor mängd småredskap av flinta märks i materialet många flintyxor, ett flertal bergartsyxor med nackhål och ett fragment av en dubbeleggad stridsyxa. Dessutom förekommer djurben, oftast krossade för märengens skull, men också ett stort antal redskap av ben och horn. Ett par ben-

föremål är ornerade. Söder om denna boplatz påträffades ytterligare en, som gav samma arkeologiska material.

Den s. k. *Bulltoftabögen* vid Sallerupsvägen, en av Hohögarna, som har varit upptagen som gravhög konstaterades vid en undersökning vara en naturbildning. I backens sydsluttning påträffades emellertid ett lager av skiftande mäktighet, som i sin nedre del bestod nästan enbart av bearbetad flinta. Lagret måste dateras till slutet av stenåldern eller början av bronsåldern (omkr. 1500 f. Kr.). Alla redskap var bearbetade i ythuggningsteknik. Mycket kan tala för att det är en flintslagningsplats. I de orörda delarna av backen fanns flera gropar, som måhända grävts för att få fram flinta.

Säkrare på att förhistorisk grävaraktivitet utvecklats med syfte att få fram flinta kan man vara beträffande *Kvarnby*. Där har på Kritbolagets i Malmö mark undersökts ett 20-tal s. k. flintgruvor, som avtecknade sig som stora kritfläckar mot leran. Utgrävningen var mödosam och fick snart övertagas av schaktblad och traktorgrävare. Endast fyra av "gruvorna" hade grävts ner i kritan, där flintstyckena dock inte syntes vara särskilt talrika. Det djupaste hålet var 4.20 m. djupt och 5 m. i diameter upptill. Det oändliga antal flintavfall,

som fanns här och där i de igenfyllda gruvhålen, visar, att tillhuggning skett i samband med upptagandet av flintan. Några misslyckade förarbeten återfanns liksom djurben, knackstenar och keramikbitar av bronsålderskaraktär (i två gruvor). Om keramiken visar, att hålen igenfylldes under bronsåldern eller antyder att "brytningen" fortsatt in i bronsåldern, då flintan fortfarande nyttjades till skrapor, borrar, pilspetsar etc., får en kommande C-14 analys av kol från en djupare del av en gruva hjälpa till att avgöra.

I *Rosengårdsområdet* har på tre ställen påträffats kulturlager med fynd från samma tid och kulturgrupp som i Hindby mosse men också fynd från en äldre fas av trattbägarkulturen. Vidare har flera gropar med keramik (bl. a. delar av silkärl) från yngre bronsåldern undersökts. Järnåldersfynden har varit mera sparsamma under årets grävningssäsong. Några tämligen fyndrika lergropar har dock undersökts i *Rosengårdsområdet*. I tre av dessa fanns kärlfragment av äldre järnålderskaraktär. Smärre undersökningar har gjorts inom gamla staden. Bl. a. har en brunn med 12—1300-talsfynd utgräpts i *kv. Hjorten*. En större undersökning pågår nu på *Kompanibussens* gård.

B. S.

Bronsåldern är den dominerande av de förhistoriska perioderna i *Halland*. Det framgår inte minst av fyndmaterialet från de senaste årens utgrävningar i landskapet. I sommar har ytterligare två bronsåldershögar undersökts av Hallands museum. Den största av dessa var belägen vid AB Halmstads murbruksfabriks område i *Vapnö* utanför Halmstad, där

tidigare tre högar undersökts av bl. a. Historiska museet i Lund. Det visade sig emellertid, att fynden i centralgravarna i dessa högar förstörts vid tidigare skattgrävningar och att endast urnegravarna blivit kvar. Sommarens undersökning var emellertid utomordentligt givande. Bronsåldershögen, som mätte 2,8 m. i höjd och 21—22 m. i diameter hade visserligen hemsökts av militärer, som grävt den i topp, men man hade inte nått ner i botten. I den låg en i ÖNO—VNV orienterad 1,5 × 2,8 m. stor stensättning, som innehöll en bronsdolk, vilken var instucken i en välbevarad läderslida. I dess ände satt en ornerad doppsko av ben. Dolken var en grepptungedolk från period III, d. v. s. slutet av äldre bronsåldern, omkring 1000 f. Kr. Tillsammans med dolken låg en dubbelknapp av brons, ornerad med en femuddig stjärna. Den döde hade kremerats och troligen lagts i en nu förmodat ekkista, som man endast kunde se en svag avfärgning i marken av. Ovan dolken med läderslidan och de brända benen hade man lagt ett stort flak med björknäver. Fyndet av organiskt material kom helt oväntat, då man inte räknat med att finna sådant på en grusås.

Vid *Tom 10:5* i Fjärås socken påträffades en stensättning med fotkedja, när en caterpillar avbanade marken för utvidgad grustäkt. Genom en slump undgick fornlämningen att schaktas bort av den stora maskinen. Den nyupptäckta fornlämningen ingick i ett tidigare okänt gravfält på fem stensättningar, som kom fram 1965, när Riksantikvarieämbetet inventerade området. Gravfältet hade undersökts 1966—67 och givit fynd från bronsåldern och äldre järnåldern. Den 1968 påträffade fornlämningen visade sig ha en diameter på 18—20 m. Dess ur-

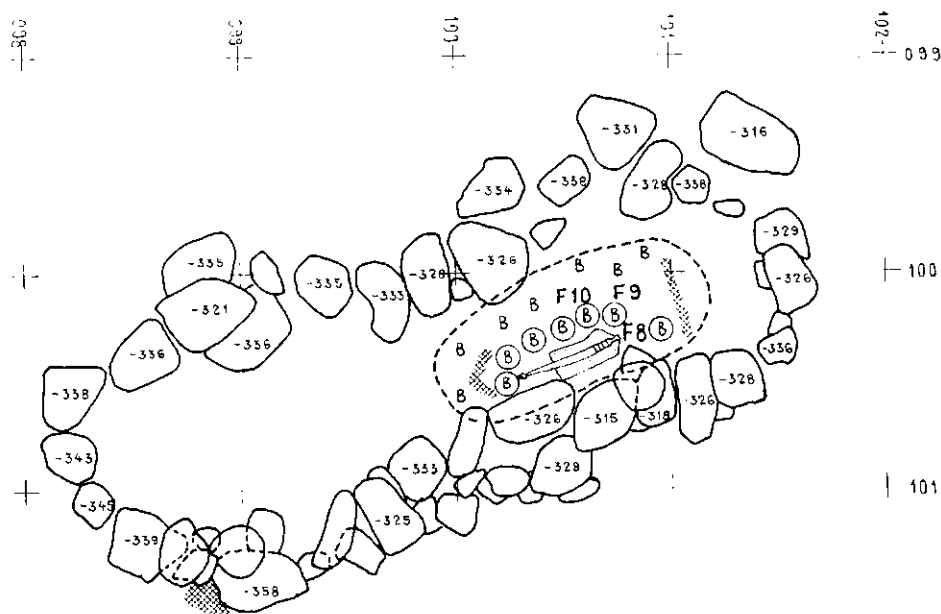
HALLAND

VAPNÖ SOCKEN

HÖG 5

A 3, UNDER LAGER

UPPMÄTT DEN 4 JULI 1968 AV
BJÖRN PETERSEN

SOT

B

BRÄNDA BEN

KONCENTRATION AV BRÄNDA BEN—F10

BJÖRKNÄVER

F8 BRONSDOLK I LÄDERSLIDA
MED DOPPSKO

F9 DUBBELKNAPP AV BRONS

SKALA

Planritning av centralgraven i hög 5, Vapnö socken, Halland, med bronsdolken med läderslidan inlagd. Uppmätning av Björn Petersen.

sprungliga höjd torde ha varit ca 0,8 m. Vid utgrävningen framkom 10 kg krukskärvor bestående av krossade urnor från yngre bronsåldern. De låg på och omkring en 0,5×1 m. stor håll i högens

mitt jämte brända ben samt bronser, däribland en tatuernål. I högens NV del framkom även en meterlång kullfallen sten, som en gång torde ha utgjort en bautasten.

L. L.

Vid *gråbrödraklostret* i Ystad gjordes förra året en arkeologisk utgrävning, som berörde de delar av anläggningen som tidigare inte varit föremål för undersökning. Under den gångna sommaren och hösten har arbetet fortsatt med kompletterande grävningar, uppmätning, markering av grundmurar samt konservering. De på 1930-talet framtagna murpartierna och de då gjorda rekonstruktionerna har även behandlats och fått nya avtäckningar. Slutligen har en markplanering utförts. Såväl den arkeologiska undersökningen som konserveringen har bedrivits som statligt beredskapsarbete i riksantikvarieämbetets regi och under ledning av landsantikvarien i Lund. Assistent Karin Andersson vid Lunds universitets historiska museum har hela tiden haft arbetsledningen på platsen.

E. G.

I den *Kemnerska gårdens* packhus vid Lilla Västergatan 3 i Ystad upptäckte ägaren dir. B. Kemner sommaren 1967, då han skulle lägga om ett plankgolv i det östra rummet ytterligare en golvnivå under detta. Personal från Historiska Museet i Lund inkopplades för undersökning.

Nivån under plankorna utgjordes i ena hörnet av en ca 2×3 m. stor eldstad med en försänkt plats för infyrning. Eldstaden var helt och hållet lagd av marksten, vilka delvis uppbrutits i samband med att plankgolvet lades. Särskilt vid infyrningsplatsen var stenarna täckta av kraftigt sotlager. I fyllningen strax över eldstaden påträffades en plank

med ena breddsidan starkt sotad och med parallella genomborrade hål. Det golv, som anslöt till eldstaden var delvis av tegel, delvis av kalkstensplattor, lagt på så sätt att teglet bildat avbalkningar kring rektangulära "kar" med botten av kalkstensplattor. Teglet höll ett medelformat av 27×13,5×7 cm. En del var märkta med fabriksstämpeln "Biörnö".

Enligt brandförsäkringshandlingar hade packhuset från 1836 och under hela 1800-talet en golvläggning av plankor, d. v. s. det plankgolv, som nu delvis utbyttes. Den här omtalade golvnivån kan således icke vara yngre än tidigt 1800-tal eller 1700-tal. I den av Sandblad-Tuulse år 1949 i serien Ystad Fornminnesförenings skrifter utgivna beskrivningen av den Kemnerska gården i Ystad, berörs det här aktuella packhuset endast flyktigt. Av denna framgår emellertid att den äldsta delen av packhuslängan — det nuvarande östra rummet — uppenbarligen existerat redan 1731, medan troligen tillbyggnaden mot väster skett under 1700-talets senare fjärdedel eller omkring 1800. Enligt 1827 års värderingsinstrument inrymdes i byggnaden malthus och packhus. Det kan inte råda något som helst tvivel om att den här beskrivna golvnivån härrör från den tid, då denna del av byggnaden tjänstgjorde som malthus. I de avlånga "karen" har kornet efter vattenbegjutning legat och grott, varefter torkning skett över eldstaden. Den i fyllningen påträffade plankan med genomborrade hål har sannolikt varit en del av en torkställning, varpå kornet lagts upp över härden.

Redan i fjor diskuterades möjligheten av en mer djupgående undersökning i rummet. Denna kom först i år att realiseras. Ett provschakt på ca 3×1 m. upp-

togs och en överraskande orörd och "tät" lagerföljd kom till synes. Fynden var inte särskilt rikliga, men tillräckliga för att följa århundradena bakåt. De skilda nivåerna uppgick till tolv. Med ledning härav kan man påvisa en bebyggelse på platsen ända från 1200-talet. Lerklinehus har brunnit och raserats och nya hus har uppförts på de utjämnade resterna. Byggnadernas utsträckning och funktion är naturligtvis omöjliga att fastställa med detta lilla provschakt. Av ren tillfällighet kom dock en syll till ett lerklinehus och ett stycke av en grundmur av sten fram. Dessa synes preliminärt antyda, att bebyggelsen under medeltiden och även under 1500-talet haft en något avvikande orientering. Detta har konsekvenser även för Lilla Västergatans sträckning och bildar därmed jämte lokaliseringen av 1200-talsbebyggelse en viktig pusselbit i försöken att nå kännedom om den äldsta stadsplanen i Ystad.

K. A.

Under januari till april månad i år företogs en arkeologisk undersökning i *kvarteret Thor, Ystad*, tomt nummer 6, som begränsas av Östergatan i norr, Bästebrorsgränd i öster och Böckaregatan i söder. I tomtens NV hörn ligger det senmedeltida Birgittakapellet. Frågeställningarna innan arbetet påbörjades var främst: Hur långt tillbaka i tiden skulle man kunna följa en bebyggelse på denna plats? Hur förhöll det sig med Östergatans sträckning? Kunde man arkeolo-

giskt konstatera det från äldre kartmaterial kända bäckflödet snett över tomtens förbi Birgittakapellets västgavel och vidare i riktning snett över Bästebrorsgränd (Bastubrogränd).

Grävningarna ägde rum under mestadels vidriga omständigheter. Arbetstempot bromsades tidvis av frost och snö. Trots detta gav utgrävningarna rikt resultat. Mest givande var schakten intill och i Östergatan. I ett 3 × 14 meter stort schakt vinkelrätt mot Östergatan konstaterades under det rivna "Karl XII-huset" en 1500-tals bebyggelse och vad som kanske var mest glädjande, betydande rester av ett tegelhus som med all sannolikhet bör vara senast från 1300-talet. Keramikfynd, kammar och diverse järnföremål funna i anslutning till murresterna antyder detta. Under tegelmurarna fanns ett kulturlager med 1200-talsfynd, men inga fasta bebyggelserester. I samma schakt kunde en del andra detaljer av intresse påvisas. Sålunda påträffades i samma lager som lämningarna från 1500-talet en välbevarad kalk-"brunn" för lagring av kalk, satt med en krans av marksten och fodrad med trä samt en stor rektangulär avfallsbassäng i skiftesverk. På tomtens påträffades på skilda ställen tunnor, troligen nergrävda förvaringskärl.

Schaktet i Östergatan gav ingen klar stratigrafi, främst beroende på att lagerföljden förstörts av kabel- och kulvertnedläggningar. Ca 2 meter under nuvarande gatunivå frilades dock en möjlig äldre gatunivå med åtskilliga fynd av bl. a. läderföremål. Här liksom i södra delen av tomtens togs även geologiska prov. Beträffande bäckens sträckning och karaktär erhöles goda hållpunkter i ett schakt vid Bästebrorsgränd. Bäckens som tidvis tycks ha haft ett mycket stritt

flöde, synes i ganska sen tid ha reglerats, med hjälp av bl. a. en stenskonig. Därigenom fick den en konstaterbar bredd av ca 3 meter. I bäcken fanns rester av trästolpar, vars placering tyder på förekomsten av bryggor. Igenfyllningen av bäcken som skett i sen tid, gav ett rikt fyndmaterial, särskilt av keramik och kakel.

Annu återstår den bebyggelsearkeologiska undersökningen av Birgittakapellet, som bör ge ytterligare data om Ystads äldre historia.

A—M. F., K. A.

På grundval av lagerföljden i ett schakt intill Böckaregatan har kvarterets utvecklingshistoria rekonstruerats. Den skall beskrivas samtidigt som lagerföljden kort refereras nedifrån. Höjdvärdena anger m. över havet.

A. —0,5 m Moränens överyta.

B. —0,5— —0,25 m Sand med klappersten och gyttjig mo, som avsatts då Litorinatrangressionen nådde sitt maximum. Strandbildningar från detta skede finns 3 m. över havet under klostret. Ekblandskog och havsstrandörter dominerar pollenfloran.

C. —0,25—+0,5 m. Sand med klappersten och svämtorvlinser. Sedan Litorinahavet dragit sig tillbaka har en å runnit över kvarteret tills den i modern tid dränerats. I denna å har lager C avsatts under varierande strömförhållanden. Björk, ek, bok och kulturörter som svartkämpe, svinmålla och gulmåra dominerar pollenfloran.

D. +0,25—+1,25 m Fyllningslager med medeltida kulturrester. Lagret är gyttjigt och innehåller sandlinser, svämtorvlinser och svämved, som visar att

vatten funnits på platsen, tidvis stillastående och tidvis framrinnande. Tolkningen att en reglerad damm funnits inom kvarteret ligger nära till hands.

E. +1,25—+2,0 m Sand med svämtorvränder. Lagret visar att vattnet åter runnit fram oförhindrat på platsen.

F. +2,0—+3,25 m Fyllningslager. Bäcken har fyllts ut och så småningom dränerats.

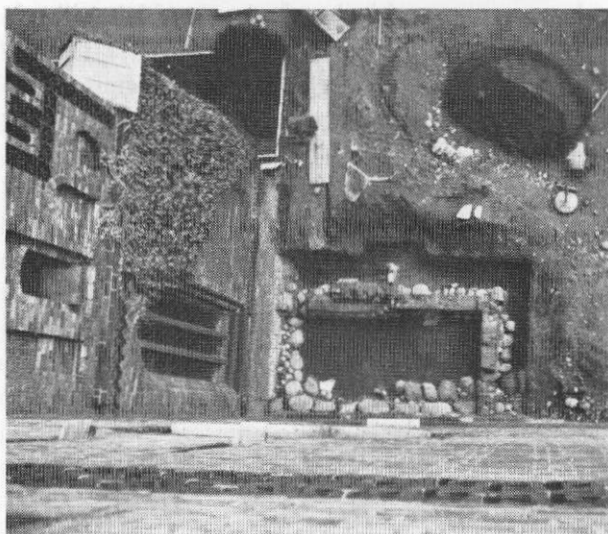
S. W.

År 1747 utförde stadsingenjören Jacob Örngren en plan över *S:t Petri kyrka i Malmö* och dess kyrkogård. På denna plan finns ett benhus inritat. Det är beläget i hörnet mellan tornet och södra sidoskeppet. Vid gravägareskiften och vid nya begravingar placerades upptagna ben från tidigare begravingar i detta hus.

Resterna av benhuset påträffades i september i år i samband med schaktningar för en plantering. Dess västra mur ansluter till tornet grund och dess södra mur till sidoskeppets grund. Benhusets innermått är ca 6×3 m. Till sina bevarade delar är muren inklusive grundstenarna upp till 90 cm. hög. Även benlagret innanför muren var 90 cm. tjockt och täckte hela golvytan.

Hur högt huset har varit är okänt. Det finns inga skisser eller ritningar förutom Örngrens plan. Några spår står inte heller att finna vare sig i tornmuren eller sidoskeppsmuren.

Tillvaratagna fynd från benlagret bestod framför allt av fönsterglas, keramikbitar, spik, kritpipsbitar och kistbeslag. Dessutom kan nämnas en speltärning av

Den framtagna grunden till benhuset vid St Petri kyrka i Malmö. Foto taget från kyrktornet.

yngre typ, en schackjäs (ett torn) och två 1600-tals mynt (det äldsta från drottning Kristinas tid). I rivningslagret över benlagret fanns glaserade tegelpannor, fönsterglas, keramikbitar, spik, kritpipsbitar och två 1600-tals mynt.

Någon datering av byggnaden med hjälp av fynden kunde inte göras. De skriftliga källorna ger dock vissa besked. Einar Bager har forskat i "Malmö S:t Petri Kyrkas Räkenskaper". Benhuset omnämnes där ett antal gånger i samband med utgifter för bland annat rengöring och underhållsarbeten. Det äldsta belägget för dess existens har vi år 1619.

Något besked om när benhuset byggdes gives inte. Bättre underrättade är vi om byggnadens rivning. I S:t Petri kyrkans räkenskaper finns ett utdrag ur kyrkorådets protokoll av den 5:te maj 1784:

"— — — §6 I stället för at låta reparera benhuset, som nu åter är bristfälligt, beslöt Kyrkorådet at thetsamma

aldeles nedtages och the thärwarande ben förflyttas i Källaren under Sacristigan, som Kyrkorådet förut funnit böra igenfyllas och hvad äntå kan återstå af samma Källare får KyrkoInspectoren med torrt gräs låta fylla samt i stället för sten golf lägga bräd golf i Sacristigan. — — —"

Benhusets rivning gick snabbt. Den 14:de maj 1784 hölls auktion på det gamla byggnadsmaterialet.

Benhusets läge skall nu markeras i den kommande planeringen.

G. W.

PÄTRÄFFAT

Bohuslän rymmer Nordens märkligaste hållristningsområden, och landskapets talrika och mångsidiga bestånd av berg-

ristningar ökas fortfarande genom nyupptäckter. Göteborgs omgivningar äger också en vacker provkarta på figurristningar. Så t. ex. i Askim, mindre än en mil från hallandsgränsen, med bilder av skepp, djur, människor och fotsulor. Vid Hult i denna kommun kom ett ståtligt skepp i dagen för blott något år sedan.

I norra *Halland* finns, liksom i södra Bohuslän och göteborgstrakten, gott om isslipade gnejshällar, som bör ha lockat den av de många gravrösen att döma talrika bronsåldersbefolkningen till konstnärlig och kultisk aktivitet. Vid de fornminnesinventeringar som företagits har man emellertid i Halland underligt nog inte lyckats träffa på en enda bildristning på fast berg. En för hällristningsområdena typisk skeppsbild och ett "solhjul" förekommer emellertid på en sten funnen i en gravhög i Grimeton.

Skålgropar utgör som bekant ett vanligt inslag på hällristningarnas bildtavlor. Av dylika har Halland synnerligen vackra förekomster både på berghällar och på lösa stenar ("offerstenar", "äggstenar"). Ett 50-tal skålgropssamlingar, därav 9 på fast berg, redovisas i Lindälvs: Fornfynd och fornminnen i norra Halland. Men som sagt egentliga bildristningar på fast berg har saknats. Kanske beror denna brist helt enkelt på, att man ännu inte upptäckt dem. Hallands befolkning har inte som Bohuslän varit inställd på att finna hällristningar på sina berg.

Det borde ligga närmast till hands att söka efter bildristningar intill skålgropsförekomsterna. Detta anser i varje fall två f. d. hallänningar från Malmö, som förälskat sig i och ingående studerat de skånska hällristningarna, inspektör och fru Karl-Erik Försell. De använder semestrarna till upptäcktsfärder i de nord-

halländska hemtrakterna med särskilt sikte på skålgropssamlingar.

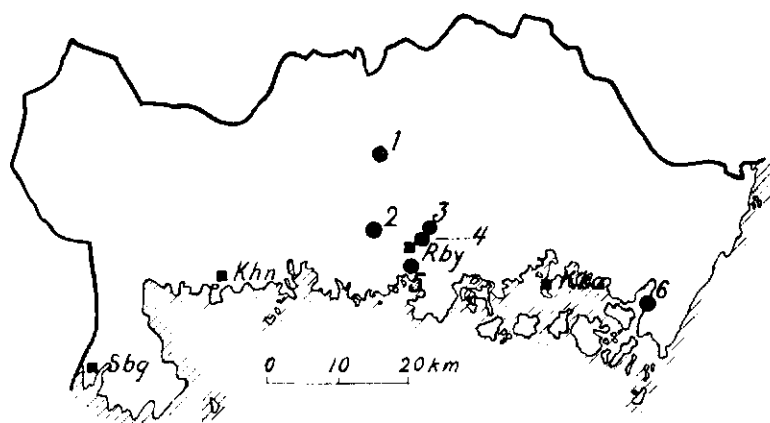
Av deras fynd kan nämnas en figurristning i närheten av en samling skålgropar på *Klockaregården* ³¹ i Förlanda socken, Fjäre härad. Ristningen, som ligger 7,5 m. NO om skålgroparna, består av en skeppsfigur med starkt framåtböjd stäv. I akterdelen synes stå en man och framför denne finns tre svagt markerade bemanningsstreck. Till vänster om båten finns några oregelbundna ristningar, som möjligen kan föreställa en fotsula.

Då man försöker datera en hällristning som denna har man från Nordhalland ett varnande exempel i "Hjulstenen vid Gravsjön". De på denna inhuggna "hulkorsen" tolkade en forskare som bronsåldersristningar. De visade sig emellertid vara tillkomna på 1720-talet!

Utöver skeppsbilden på Förlandaristningen kan man inte få fram helt säkra för en "äkte" hällristning karakteristiska figurer, möjligen med undantag av en förmodad men mycket osäker "fotsula". Den vittrade bergytan försvårar i hög grad bestämningen. Skeppsfiguren har en mycket framåtböjd svanhalsliknande stäv, vars form knappast har en motsvarighet bland de bohuslänska hällristningarna. Man bör därför inte utesluta möjligheten att ristningen har kommit till i sen tid.

Att bildristningen ligger ganska nära en skålgropsförekomst *kan* tyda på, att båda utförts vid samma tid. Skålgroparnas datering är naturligtvis också mycket osäker. Genom ett halländskt gravfynd har man exempel på, att en skålgropssten kommit till under bronsålderns mellerta del, men de flesta västsvenska sådana fynd i gravhögar är från järnåldern, även från dess senare del.

Några typiska bronsåldersristningar

Blekingeska fornborgar. 1. Borgamostad, Frödadal, Ronneby sn. — 2. Bårkullen, Hobykulle, Bräkne-Hoby sn. — Borgaberget, Levalunda, Edestad sn. — 4. Hästhagen, Hyndekulla, Ronneby sn. — 5. Silverberget, Rönninge, Ronneby sn. — 6. Borgen, Tomtö (St. Rom), Torhamn sn.

har alltså ännu inte uppenbarat sig på Nordhallands berghällar. Men jakten går vidare.

E. L.

I Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid (del IV) uppges att inga fornborgar är kända från *Blekinge*. Med hänsyn till provinsens utsatta läge vid en lång havsgräns, dess växlingsrika och länge krigiska historia och de fortifikatoriska möjligheter som många av de blekingska granit- och gnejsknallarna erbjuder, begränsade av lodräta stup omväxlande med skärviga, blockspäckade branter, vore det märkligt om fornborgar skulle saknas. Det gör det nu inte heller

Hela antalet f.n. kända uppgår till sex. Av dessa har inte mindre än hälften kommit till forskningens närmare känne-

dom först under de senaste åren. Detta inger förhoppningar om ytterligare upptäckter när nu antligen också Blekinge — sist i landet — blir föremål för den systematiska fornminnesinventeringen för ekonomiska kartan, enligt planerna med början 1969 längst i öster.

Kartskissen visar att borgarna finns både i inlandet och i kustregionen. Nr 1, 3 och 4 är beskrivna i Blekingeboken 1937, nr 5 och 6 i årsboken 1967. Nr 2, den sist upptäckta, är den s. k. Bårkullen, en från de flesta håll otillgänglig granitklippa som reser sig vid västra stranden av Nässjön i Bräkne-Hoby sn.

Skogen växer mer eller mindre tät på dessa borgar och försvårar eller omöjliggör än så länge all kartering och uppmätning. Det är emellertid ett hinder som snart skall försvinna. Avverkning och röjning kommer att utföras som beredskapsarbete och som första objekt har valts Bårkullen, där ett lag sattes in hösten 1968.

I. A.

I augusti påträffades vid grävningsarbeten för en brygga för småbåtar belägen vid *Forsbäck* på Onsalahalvön i Kungsbackafjorden ett 30-tal spant till ett större segelfartyg samt del av akterstäv med inhuggningar för bordläggning. Spanten var av ek med dymlingar av en. Vrakdelarna låg i det grunda vattnet på ett djup av ca 2—2,5 m. nere i leran, 250 m. från den östra stranden. De togs upp vid muddring av en grävmaskin. Av fynduppgifterna att döma torde fartyget ha varit ett 30-tal m. långt, men några ornamentala detaljer eller lösfynd, som närmare kan datera fyndet påträffades inte. Tillsvidare kan man bara framkasta en hypotes, att båten kan ha varit en kalkskuta. En hel del flintknutor har nämligen framkommit på fyndplatsen. Invid denna syns f. ö. ett stort antal sten-kistor, som ligger i en rad.

L. L.

en intressant tegelimitation i cementbruk med röd infärgning och i putsen uppdrogs fogmarkeringar med omsorgsfull ifyllning av ljusare bruk.

Under senare år har Börjes torn fått förfalla och en istandsättning visade sig alltmer angelägen. Granskning av byggnaden gav vid handen att de ursprungliga fasaderna blivit så hårt ändrade att ett återförande till 1500-talsutseendet skulle bli en osäker och därtill mycket dyrbar rekonstruktion. Att återställa Zetterwalls skapelse — som utan tvivel har arkitekturhistoriskt värde — visade sig vara den rätta lösningen.

För de nu utförda arbetena på exteriören har riksantikvarieämbetet bidragit med 30.000 kronor. Som beredskapsarbete har samtidigt gjorts en omfattande rönjning i den vildvuxna slottsparken, som innehåller lämningar av borgens vallgravar.

E. G.

RESTAURERAT

På *Borgeby slott* har en istandsättning skett av det s. k. Börjes torn, som sedan 1800-talet är en fristående byggnad i slottsparken, men som tidigare varit ansluten till en länga i vinkel mot slottets bostadsflygel. Tornet, som sannolikt uppfördes av ärkebiskop Birger Gunnarsson i början av 1500-talet, har en bottenvåning som täcks av fyra senmedeltida valv. 1870, när den anslutande längan hade rivits, blev tornets exteriör kraftigt omdanad av Helgo Zetterwall. De gamla fönsteröppningarna sattes igen eller blev spolierade då nya, likformigt utformade öppningar gjordes. Gavelröstena blev helt ombyggda. Fasaderna fick

Kristianstads äldre kulturhistoriskt värdefulla byggnadsbestånd har till stor del en martialisk prägel. I den militära bebyggelsen intar Norra Kasern-området en framträdande plats. Området och byggnaderna äges numera av Kristianstads stad. I samband med att staden inträdde som ägare förklarades kasernbyggnaden och den närbelägna norra stadsporten samt den s. k. Fyrkappan för byggnadsminne. En annan byggnad inom området, Gula Förrådet, har staden själv redovisat som kulturresevat i stadsplanen.

Kasernbyggnaden uppfördes på 1760-talet och norra stadsporten är ett arbete

från 1750-talet, ritad av Carl Hårleman. Fyrkappan, som använts av garnisonens vaktstyrka uppfördes år 1801 och Gula Förrådet kan dateras till ca 1800. I kaseren har Wendes Artilleriregemente varit förlagt. Såväl porten som Fyrkappan och Gula förrådet har nu restaurerats på ett genomgripande sätt.

Norra stadsporten är uppförd i sandsten från Roslagen. De olika kvaderstenarna har sinsemellan skiftande färger (grå, bruna, gula nyanser). Portens tillstånd har en längre tid varit dåligt beroende på vattensprängning och vittringsskador. Riksantikvarieämbetet och staden har därför gemensamt sökt avhjälpa de angivna bristerna och riksantikvarieämbetet har gett bildhuggaren Birger Videlius, Stockholm, i uppdrag att göra erforderliga lagningar och tätningar.

Fyrkappan och Gula förrådet användes numera för omskolningsverksamhet och byggnaderna har därför i det inre anpassats för detta ändamål, i det yttre är det emellertid frågan om en rent antikvarisk restaurering.

E. T.

UTSTÄLLT

"Fyndsamlingen från vallgravarna utgör ett veritabelt museum, och här får man en verkligt värdefull koncentrerad belysning av den nordiska 15—1600-talskulturen". Det är ett tidningscitrat från 1936 — och "i dag är detta ord fullbordat inför edra ögon", för att travestera ett citat från en annan Skrift!

Det var en märklig kulturinsats som Riksantikvarieämbetet, med A. E. Oldeberg, N. Sundquist, Erik B. Lundberg och G. Svahnström efter varandra som

arbetsledare och ett hundratal "samvetsömma" vid spade och "rullebör", gjorde under åren 1935—37, då de helt bortglömda men välbyggda vallgravarna kring *Glimmingehus* åter öppnades. Och ett tusental föremål och fragment från fyra sekler sällades därtill också fram ur den mer än meterdjupa gyttjan på gravarnas botten. De dominerande fynden av lerkärl kunde konserveras och restaureras på platsen; övriga föremål togos om hand i Statens Historiska Museum, där de viktigaste sedan länge är utställda: en armborstspännare, en hjälmkrossare, några pilar, ett par eleganta glasbägare o. a.

De gamla planerna på att i övrigt återföra vallgravsfynden till *Glimmingehus* ha nu realiserats sen något år tillbaka. Fyra rum i ena ändan av gårdens corps-de-logis ha iordningställts som "borgmuseum" genom Riksantikvarieämbetets försorg, efter ritningar av ark. SAR' Torsten Leon-Nilsson och med dekorativa arbeten och texter av Helge och Leni Lundström.

I entrén möter en stor väggkarta över 1500-talets Danmark, med markering av de borgar, som herrarna Ulfstand (inalles 25 st.) besuttit under den tid ätten existerade (från tidigt 1400-tal tvåhundra år framåt) — med *Glimminge* gård som en fast utgångspunkt. Det kan väl här ha sitt intresse att studera, huru arvegods, giftogods och kungliga lehn fördelar sig inom denna "kortlivade" men kraftfulla familj, som haft "inteckningar" i en rad av Skånes främsta herresäten men också i fru Görvel Fadersdotters (Sparre) väldiga godsmassa i Sverige och Norge. — Den ljusa museisalen (som torde ha bevittnat mången Sylvan- och Rosencrantz-fest!) rymmer nu den gamla borgens resterande lösöre, nämligen en

stor och formrik samling lerkärl från 1500—1700-talen jämte tretton montrar med övriga fynd (omkr. 200 föremål) samt därtill, såsom en historisk fond, en dekorativt utformad ägare-längd (genom 500 år dominerad av Ulfstand-, Rosenkrantz- och Beck-Friis-vapnen), med några porträtt. — Som en "komparativ" avdelning kommer därefter ett litet rum, som i ord och bild tecknar den skånska borgens utvecklingshistoria, från 1200-talets "vallabacke" till 1800-talets romantiskt återskapade "medeltidsborg". Det är intendent Thorsten Andersson, som redigerat denna unika bildserie, vilken verkligen rekommenderas till ett studium (inte minst för skolungdom). Glimminge Hus är ju den skånska Borgen framför andra — så just härifrån har man kanske den bästa "utblicken" över Skånes rika borgbyggnadskonst, som också rymmer så mycket av nordisk historia. — Detta "skånska borgmuseum" avrundas så med en blick på 1500- och 1600-talens miljö, i och kring en borg. Bilder från danska och svenska borgar får ge en antydning om det, som besökarna i det stora, tomma Huset alltid frågar efter: "Men hur levde de här — det fanns väl några möbler, hur hade de det? ? ?". Frågan är helt naturlig — men svaret inte så lätt att precisera!

Denna snabba rundvandring bör väl dock avslutas med en stilla stund inför de sju stora fyndmontrerna i salen, som får företräda lika många föremålsgrupper, "bilder ur livet" i en gammal borg! Det begynner med de grova utanverken: "*Hus och Lås*", bultlås, tasklås, hänglås samt en träklubba, typisk för kalk- eller sandstenhuggare (kanske i Adam van Dürens verkstad?). Så fortgår "*Dagens möda*" — med en rad ännu välbekanta, järnsmidda redskap jämte fragment av

ett "hyttefad", en enkel fisksump, välbehövlig för det stora natura-hushållet — och den slutar naturligt i "*Mat och Dryckenskap*". Måhända är det sista ledet något överbetonat: en kagge, ett fajansfat med en bägarsvingande kvinna, ölhanar, knäckta kritpipor... Tingen tala. Proprare är "*Herrskapets bord*", dukat med ståtliga tennfat, tennbägare, stenkrus och malmstake. Men blott skimrande skärvor återstår av servsens "*Spröda kärl*": kantiga kantinsflaskor, emalj-målade bägare, glastrådpdydda passglas samt en stadig svensk flaska från det Skånska Glasbruket vid Henrikstorp (Perstorp). Av "*Glas och Iera*" finnes dock ännu mera, i små ting och skärvor, men av människans egna tillbehör, av "*Dräkt och Vapen*" förhållandevis mindre; frånsatt vissa praktexemplar (nu i SHM) möter vi här brottstycken av Ulfstand-tidens krigiska fåfänga: oxmule-skor (just nu visst åter à la mode!) och "hornade" skor, den allestädes nödiga dolken i eleganta former och så ett stycke rustning, ett stycke ringbrynja, ett stycke hakebössa ur borgens arsenal, en utslängd fotangel med grymma hullingar... Men i spridda småting kan vi även under 1700- och 1800-tal följa borgens folk och herrskap — ända fram till den siste ryttmästarens tre stjärnor!

Borgmuseet vid Glimmingehus är uppordnat — ting och texter vill tala till tusentals besökare om det liv, som en gång var kring det stora Huset — återstår en fortsatt föremålsforskning: om tunga stämplade tennfat, om spröda målade glasbägare, om salens blyrutade fönster, som har fått göra dem sällskap ner i vallgraven, om stenen med Mäster Adams "vapen" som kanske en gång skulle ha krönt verket...

G. Å.

EFTERTRYCK, helt eller delvis medgives endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

STÖD

De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

ÄLDRE HÄFTEN

av "Samlingar till Skånes historia", "Skånska Samlingar" och "Historisk tidskrift för Skåneland" samt andra av föreningen utgivna skrifter kan erhållas genom hänvändelse till föreningens sekreterare, antikvarie Nils Nilsson, Kulturen, Lund.

BLIV MEDLEM

Årsavgiften 15 kr insättes på föreningens postgiro, Lund 24 68 31, c/o kassören, museichef B.-A. Person, Varberg.

Medlem erhåller kostnadsfritt ALE, Historisk tidskrift för Skåneland.

INNEHÅLL

Torkel Eriksson: Fridonlinslegenden i Tryde	1
Jan Raneke: Vapenmålningarna i Ystads gråbrödrakloster	16
Kenneth Nyström: Corfitz Ulfeld och Malmösammansvärjningen 1659	31
Aktuellt om antikvariskt	
Bengt Salomonsson: Malmö	44
Lennart Lundborg: Vapnö, Halland	45
Evald Gustafsson: Gråbrödraklostret, Ystad	47
Karin Andersson: Kemnerska gården, Ystad	47
Ann-Marie Frank, Karin Andersson, Stig Welinder: kv. Thor, Ystad	48
Göran Winge: S:t Petri, Malmö	49
Elof Lindälv: Hällristning i Halland	50
Ingemar Atterman: Fornborgar i Blekinge	52
Evald Gustafsson: Borgeby slott, Skåne	53
Egon Thun: Kristianstad	53
Gustaf Åberg, Glimmingehus	54

CWK GLEERUP BOKFÖRLAG
LUND

Kr 5:—